

SEÇİM SİSTEMLERİNİN
PARTİ SİSTENLERİNE ETKİSİ

Zeki COŞKUN

NO: 121

Zeki Coşkun

T.C.
İstanbul Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sayı : _____

SEÇİM SİSTEMLERİNİN PARTİ SİSTEMLERİNE ETKİSİ
(Yüksek Lisans)

İ. Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ULUSLARARASI İLİŞKİLER
BÖLÜMÜ

85
196

Bu tez Doç. Dr. Bener Karakartal yönetiminde
hazırlanmış, Prof. Dr. Esat Çam tarafından
denetlenmiştir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

SUNU	1
GİRİŞ	22
I- SEÇİM SİSTEMLERİ VE PARTİ SİSTEMLERİ -ETKİLEŞİMLER-	4
(Basit) Tek-Turlu Çoğunluk ve İki-Parti Sistemi	8
İki Turlu Seçim ve Çok-Parti Sistemi	13
Orantılı Temsil ve Çok-Parti Sistemi	15
II- TÜRKİYE'DE SEÇİM KANUNLARI	17
1924 Tarihli TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU'NU	
Hazırlayan Etmenler	18
"Seçimlerin Genelliği" İlkesine Geçiş	22
"Mebus Seçimi Kanunu"nun Düzenlenmesi	25
Tek-Dereceli Seçim ve Çok-Partili Rejim	26
1950 "MİLLETVEKİLLERİ SEÇİMİ KANUNU"	29
1950-1960 Arası Seçim Kanunundaki Değişiklikler	33
1961 ANAYASASI VE "SEÇİMLERİN TEMEL HÜKÜMLERİ"	36
"Nisbî Temsil"in Cumhuriyet Senatosu Seçimlerine	
Uygulanması	39
Genel Seçimlerde "Millî Bakiye" Usulünün Benimsenmesi	39
Cumhuriyet Senatosu Seçimlerinin Ertelenmesi	41
1971 Sonrası Seçim Kanunlarındaki Değişiklikler	42
1982 Anayasası ve Seçim Sisteminde Değişiklik	44
III- TÜRKİYE'DE SEÇİMLER	
SEÇİM SİSTEMLERİ VE PARTİ SİSTEMLERİ ETKİLEŞİMİ	
YÖNÜNDEN BİR DEĞERLENDİRME	50
1950-1960 İki-Parti Sisteminin Oluşumu	52

İ Ç İ N D E K İ L E R

1961-1973 Çok-Parti Sisteminin Oluşumu ve Nisbi Temsil Sistemi İçinde Değişik Uygulamalar	57
1973-1983 Çok-Parti ve Nisbi Temsil Sisteminde Bunalımlar	66
IV- SONUÇ	72
KAYNAKÇA	78

ooOoo

SUNU

İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 1982-1983 yüksek lisans dönemi sonunda hazırlanan bu tez, konuyla "klasik" bir alana yönelmektedir: Parti sistemleri ve seçim sistemleri etkileşimi. Kapsam yönünden de mümkün olduğunca sınırlı tutulmuş, genel kuramsal çerçeve, Türkiye'de uygulanan seçim kanunları ve seçimler üstünde durmakla yetinilmiştir.

Ancak konu, Türkiye'de siyasal yapının yeniden düzenlendiği, yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönemde ele alınması nedeniyle kendim ve yüksek lisans arkadaşlarımdan kimileri için birçok alanda ışık tutucu, ilgi çekici olmuştur.

Ülkemizde yeni seçim kanunu -dolayısıyla sisteminin düzenlendiği bir evrede tez konum aracılığıyla bunun kuramsal ve tarihsel boyutlarına uzanmayı, yönelmeyi büyük bir kazanım olarak görüyorum. Konuyla ilgilenmemi, yaklaşım biçimi ve sistematüğün belirlenmesini tez hocam Doç. Dr. Bener Karakartal'a borçlu olduğumu da burada belirtmeliyim.

G İ R İ Ş

Seçim sistemleri ve parti sistemleri etkileşimi, günümüzde siyaset bilimi incelemelerinin "klasik" konuları arasına girmiştir. Ancak, anılan bilim dalının tarihine bakıldığında da bu incelemelerin oldukça yeni-yakın sayılabilecek bir geçmişi vardır. İnceleme verileri; parlamenter demokrasiler, partiler ancak XIX. yy'da, "sistem"lerin birbiri üstündeki etkileriye XX. yy ortalarında belirmiştir. Nitekim, bu tür incelemelerde öncülüğü yapan Duverger, Siyasi Partiler adlı çalışmasında, parti sistemi ve seçim sistemi etkileşiminin araştırılmasını, "doldurulması gerekli bir boşluk" olarak nitелеmektedir.

Ülkemizdeyse -yine sürece bağlı olarak- bu yöndeki çalışmalar daha da sınırlı bir dönemi kapsamaktadır. Buna karşın, bilim dalındaki gelişmeler --parti sistemi incelemelerinde değişik yaklaşımların, sistemdeki etmenlerde (faktör) çeşitlenmelerin doğuşu-- ülkemizdeki parti sistemi ve seçim sistemine ilişkin çalışmaları da etkilemiştir. Genel bir bakışla, 1950'lerde başlatılan parti ve seçim sistemi ilişkilendirmesi, 1980'lere gelindiğinde belli başlı üç evre izlemektedir. İlginç olan bu üç evrede de değişik sistem özelliklerinin gözlenmesidir.

Biz, terminolojik tartışma ve yorumlardan mümkün olduğunca kaçınarak, çalışmamızı varolan verilerin dökümü üstüne oturtmayı deneyeceğiz. Bunu da dört anabaşlık çerçevesinde sağlamaya çalışacağız. İlk bölümde Duverger'nin çalışması veri-temel alınarak

seçim sistemi ve parti sistemi ilişkisi üstüne görüşler aktarılarak bu alandaki kuramsal çerçevenin-bilgilerin ortaya konması düşünülmüştür. İkinci Bölüm'de, bu modelin Türkiye özelinde değerlendirilmesine girilecektir. Burada, önce Türkiye'de uygulanan Seçim Kanunları ele alınacaktır. İzleyen bölümdeyse, Türkiye'de seçimler, modelin karşılaştırmasına yönelik olarak değerlendirilecektir. Sonuç Bölümündeysen anılan veriler doğrultusunda genel bir değerlendirmeye gidilecektir.

Bu tür bir çalışma, akademik-bilimsel boyutlar gözetildiğinde seçim sosyolojisi, seçim coğrafyası, alan taraması gibi bilim dalının çeşitli alt kollarıyla da ilişkilendirilmelidir. Ancak, bu yönüyle de çalışmanın yüksek lisans tezi boyutlarını, kapsamını aşacağı açıktır. Bu aşamada tezi varolan bilgi ve verilerin bir araya toplanmasıyla sınırlamanın daha yerinde olacağı kanısındayız. Bu bilgiler ışığında seçim sistemlerinin parti sistemleriyle ilişkisi ve sistemlerin birbirleri üstündeki etkileri bir ölçüde de olsa değerlendirilebilir. Tez çalışmasıyla varmak istediğimiz sonuç da bu ilk adımı atabilmektir.

I- SEÇİM SİSTEMLERİ VE PARTİ SİSTEMLERİ -ETKİLEŞİMLER-

Bir ülkedeki siyasal rejimin temel karakteri, büyük ölçüde ülkenin parti sistemi ve uygulanan seçim sistem(ler)iyile belirginlik kazanmaktadır. Siyaset bilimciler arasında seçim ve parti sistemleri arasındaki ilişkiye, etkileşime öncelikli yer verenlerin başında, -denebilirse- Duverger gelmektedir. Yazar, temel kaynaklar arasında anılan Siyasi Partiler(1) adlı yapıtının "Parti Sistemleri"ne ayırdığı bölümünde (Kitap II), yaklaşımını ilk aşamada inceleme alanının tarihine ilişkin bir zorunluluk olarak açıklamaktadır: "Seçim sistemlerinin etkisini daha ayrıntılı şekilde çözümleme kararımız, kitabımızın ilk defa basıldığı 1951 yılına gelinceye kadar, bunun pek az incelenmiş bir konu olmasından ileri gelmişti; ortada, doldurulması gereken büyük bir boşluk vardı."(2)

Boşluk saptayımından yola çıkan Duverger, parti sistemlerini çözümlerken temel veriler arasında andığı "partilerin sayısı"nı belirleyen etmenlerin başında da seçim sistemlerini gündeme getirmektedir. Bu birbirine karşılık gelen ikili yapı yaklaşımını şu sözlerle açıklamaktadır: "parti sistemi ile seçim sistemi, birbirlerine çözülmez şekilde bağlı ve bazen çözümleme yoluyla bile ayrılmaları güç iki gerçekliktir."(3) İlk bakışta seçim sistemlerini parti sistemleri üstünde ana belirleyici olarak görme izlenimi veren

(1) Maurice Duverger, Siyasi Partiler, çev: Doç.Dr. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, 1974 (ikinci bas.), Ankara

(2) a.g.y. sf:275, (a.b.ç.)

(3) a.g.y. sf:274

yaklaşımı yanında Duverger, bir görecelilik, "ihtiyat payı" koyma zorunluluğunu da duymuştur. Öncelikle tarihsel zorunluluk anıldıktan sonra, "hiçbir zaman, sözü geçen konuyu diğerlerinden daha önemli saymış olduğumuz anlamına gelmez." sözleri de bunun ifadesidir. Kesin etki gösteren etmenler olarak ulusal gerçekler, ideolojiler ve özellikle de sosyo-ekonomik yapıları vurgular, seçim sistemlerinin gerçek bir "itici gücü" bulunmadığını belirtir. Bu doğrultuda bakıldığında seçim sistemlerinin parti sistemine etkisi teknik bir görünüm kazanmaktadır: "Başka etkenlerin sonucu olarak ortaya çıkan çok-parti sistemini, bir seçim sistemi kolaylaştırır, bir diğeri ise zorlaştırır."(4)

Konuyu toparladığımızda, Duverger'nin yaklaşımını betimleyici bir örnek olarak "fren ve gaz pedalının etkisi" biçimindeki benzetmesini anmamız gerekiyor. E. Özbudun, benzetmeyi çözümlerken Duverger'in yaklaşımına da genel bir değerlendirme getirmektedir: "... belli bir seçim sisteminin belli bir parti sisteminin ortaya çıkışını kolaylaştırabileceği veya zorlaştırabileceğini, fakat tek başına o parti sistemini yaratamayacağını belirtmektedir (Duverger). Ancak yazarın başka bir takım ifadeleri ve parti sistemleriyle seçim sistemleri arasındaki ilişkinin incelenmesine ayırdığı geniş yer, kendisinin seçim sisteminin etkisini gene de temel önemde gördüğünü anlatmaktadır."(5) Bu yönüyle önemli bir çözümleme kapısı açan Duverger, çeşitli tartışmalara yol açmış, zamanla teorisi üstüne kapsamlı eleştiriler getirilmiştir.

(4) a.g.y. sf:275

(5) Ergun Özbudun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1974, Ankara

Eleştiriler, öncelikle Duverger'in vurguladığı ve çağdaş siyaset bilimcilerce de yaygın olarak kullanılan "parti sayısı" nı temel alan parti sistemleri çözümlemesi (tasnifi) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Doğal olarak bu, sistemin belirleyicileri ve işleyişine ilişkin değerlendirmelere de uzanmaktadır. Şimdilik bunlara girmeksizin, parti sayısını temel alan yaklaşımda, parti sistemlerinin üçe ayrıldığını belirtelim:

- Tek Parti
- İki-Parti
- Çok-Parti

Anılan sistemlerin her biri de işleyişleri, yapıları yönünden çeşitli tasniflere, alt kategorilere ayrılmaktadır. Değini anlamında, tek-parti sisteminin, muhalefet partilerinin varlığı ve işlevleri; ideolojik nitelikleri; toplumsal ve kurumsal dinamiği yönünden çeşitli tasnifler içinde değerlendirildiğini belirtelim. Yine iki-parti sistemi de, biçimsel yapısı (format) ve işlevsel nitelikleri (mechanics) yönünden ele alınmaktadır. Çok-parti sisteminin çözümlenmesindeyse özellikle İtalyan yazarı Sartori, birbirinden ayrı iki kategori önermektedir: İlimli (veya sınırlı) çok-parti sistemi ve aşırı (veya kutuplaşmış) çok-parti sistemi. Ayrıca iki-parti sisteminde kullanılan biçimsel yapı ve işlevsel nitelikler ayrımı da bu çözümleme içinde gündeme getirilmektedir. İlimli kategorisi içinde parti sayısı 5'e dek olanlar anılmaktadır. İki-parti sisteminde de çok-partide de biçimsel yapı ile işlevsel yapının uyumadığı (tek ya da iki-parti sistemi niteliği taşıdığı) durumları, sayısal temelin işlerliğini aşındırmaktadır. Yine aşırı-çok partili sistemin ilimli çok-parti görünümü taşıdığı durumlara da rastlanmaktadır. Bütün bu etkenler işlevsel ve niteliksel boyutu sistem analizinde öne çıkarmaktadır.

Yine seçim sistemleri ve parti sistemleri etkileşimine dönersek, Duverger'in temel önermelerini anmamız gerekiyor: Yazar, öncelikle seçim sisteminin, parti sisteminin bir ögesi olduğu, çünkü oy verme şeklinin, bir ülkedeki bütün partilerin yapılarını aynı yönde etkileyeceği önermesini getirmektedir. Dolayısıyla, "Seçim sisteminin, partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve kemsil üzerindeki etkileri önemlidir. Tersine, parti sistemi de, seçim sistemi üzerinde hayati bir rol oynar." (6) Tek-parti sistemi, yapısı ve özellikleri gereği seçim sistemi ilişkisi-etkileşimi yönünden değerlendirme dışı bırakıldığında öteki iki parti sistemiyle seçim sistemleri arasındaki etkileşim -ana hatlarıyla- şöyle formüllendirilmektedir:

- "1- Orantılı temsil, sert, bağımsız ve (çoşkusal akımlar dışında) istikarlı partilerden kurulu bir çok-parti sistemini teşvik eder;
- 2- İki-turlu çoğunluk usulü, yumuşak, bağımlı ve (bütün durumlarda) nisbeten istikrarlı partilerden meydana gelen bir çok-parti sistemini teşvik eder;
- 3- Tek-turlu basit çoğunluk sistemi, iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki-parti sistemini teşvik eder." (7)

Bu genel saptamalar, seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki etkileşime ilişkin öteki vurgulamalar ışığında (ulusal koşullar, ideolojik ve sosyo-ekonomik yapı vb.) ele alındığında görece açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır.

(6) Duverger, sf: 274 , (

(7) a. g. y. sf: 274

(Basit) Tek-Turlu Çoğunluk ve İki-Parti Sistemi

Duverger, formüllendirmesinin son maddesiyle belirttiği "Tek turlu çoğunluk usulü, iki-parti sistemini teşvik eder." önermesini kitabındaki bütün varsayımlar arasında, "gerçek bir sosyolojik yasaya en çok yaklaşanı" olarak nitелеmektedir. Yazara göre anılan seçim ve parti sistemleri arasında tam bir "korelasyon" gözlemlenebilir: "İki-partili ülkeler, çoğunluk-sistemine sahiptir. Çoğunluk sistemine sahip olanlar da iki-partilidir." (8) İstisnalar olabileceği belirtilmekle birlikte, bunların özel koşullarla açıklanabileceği öne sürülmektedir.

Çoğunluk sisteminin iki-parti sistemine yönelik eğilimleri ya da doğrudan sistemi güçlendirmesi, birlikte işleyen iki etkene bağlanmaktadır; mekanik ve psikolojik etkenler. Yazar bunu iki-parti sistemine dönüşün başlıca özelliklerinden "elenme"yle açıklamaktadır. "Mekanik etken, üçüncü (en zayıf) partinin eksik temsiline yani sandalye yüzdesinin aşağı oluşuna dayanır." (9) Burada belirtilen, çoğunluk-sisteminde, iki büyük partinin yanında seçime giren üçüncü partinin seçimi kaybeden ikinci partiye oranla da eksik temsil edileceği, dolayısıyla sistemin gelişmeyi engelleyici bir işleyiş taşıdığı olgusudur. Özbudun, Duverger'in örnekleri yanında "en tipik ve yakın örnek" olarak 1974 İngiliz genel seçimlerini anmaktadır. Burada Liberaller, oyların % 19,3'üne karşılık milletvekillerinin ancak % 2,2'sini kazanmışlardır. (10)

Duverger'ın süreci tarihsel boyutlarıyla ele almaktadır: 1922'ye dek Liberaller'e göre eksik temsil edilen İşçi Partisi, 1931'deki içsel krizi nedeniyle Muhafazakârlar'ın kazandıkları seçim dışında her zaman Liberaller'in önüne geçmiştir. Yazar buradan bir genellemeye gitmektedir: "İki eski partiyle boy ölçüşmeye çalışan yeni bir parti, henüz zayıf olduğu sürece, sistem onun zararına işler ve gelişmesini engeller. Fakat bu parti, seleflerinden birini geride bırakmayı bırakabilirse, o zaman bu sonuncu parti, üçüncü durumuna düşer ve elenme sürecinin yönü değişir."(11) Bu durum bir başka etkeni, psikolojik etkeni harekete geçirmekte geçirmektedir.

"Kutuplaşma" olarak da nitelediği psikolojik etkeni tanımlarken Duverger, seçim sonuçlarının, dolayısıyla sistemin yine üçüncü partiler yönünden engelleyici niteliğini vurgulamaktadır. "Tek-turlu çoğunluk usulüyle birlikte işleyen bir üç-parti sisteminde seçmenler, oylarını üçüncü partiye vermeye devam ettikleri takdirde, bu oyların israf edilmiş olacağını kısa zamanda farkederler. Böylece, en amansız düşmanlarının kazanmasına engel olabilmek için, elbette oylarını 'ehven-i şer' olana vermeye yönelirler."(12)

(8) Duverger, a.g. e. sf:290

(9) a. g. y. sf: 298

(10)Özbudun, sf:140

(11)Duverger, sf:300

(12) a. g. y. sf:300

Eksik-temsilin seçmenlerce farkedilip, oyların yön de-
 ğiştirilmesi belli bir süre alacağından sistem içinde belli
 çalkantılar olacağı da açıktır. Ancak, eksik-temsilin üçün-
 cü partiler yönünden yarattığı "eleme" etkisi, seçmen dav-
 ranışında da "kutuplaşma"yı doğurucu bir nitelik taşımaktā
 tadır. Dolayısıyla, buradan başka bir değerlendirmeye gidi-
 lebilmektedir: Tek-turlu çoğunluk sisteminin, iki-partili
sistemi bölünmelere, yeni partilerin doğuşuna karşı koru-
yucu özelliği. Duverger'ye göre , "Yeni bir partinin sağl-
 lam şekilde yerleşebilmesi için, ya kuvvetli yöresel des-
 teklere, ya da büyük ve güçlü bir ulusal örgüte sahip ol-
 ması gereklidir."⁽¹³⁾Nitekim, İngiltere'de İşçi Partisi'nin
 1922 sonrasındaki gelişiminin, partiye ulusal düzeyde güç-
 lü bir destek ^{sağlayan} bir örgütlülüğe; sendikal temele dayanmasıy-
 la açıklamaktadır. Kanada örneğinde de Yeni Demokratik Par-
 ti ve Sosyal Kredi Partisi gibi küçük partilerin sistem i-
 çinde önem kazanışlarını yöresel destek etkenine bağlamak-
 tadır.

Örneklere ışığında çoğunluk sisteminin iki-parti
 sistemini teşvik edici özelliğine karşı getirilen eleştiri-
 lere de değinmekte yarar görüyoruz. Bunların başında,
 Duverger'nin teorisini hem ampirik olgulara, hem de mantık-
 sal ölçülere göre "kusurlu ve kullanılması olanaksız" ola-
 rak niteleyen Colin Leys anılmaktadır. Leys, çoğunluk sis-
 teminin etkisini ulusal düzeyde değil, ancak yöresel düzey-
 de göstereceğini öne sürmektedir. Buna göre, "Mekanik ve
 psikolojik etkenler, belli bir seçim çevresinde üçüncü veya

(13) Duverger, a. g. y. sf:300

daha zayıf durumda olan partinin seçmenlerinin, o seçim çevresinde birinci veya ikinci sırada bulunan partilerden birine yönelmelerine yol açar. Ancak bütün seçim çevrelerinde ilk iki sırayı işgal eden partilerin aynı partiler olması için hiçbir sebep yoktur. Ulus çapında üçüncü veya daha zayıf durumda olan parti, (A) seçim çevresinde birinci veya ikinci sırada bulunduğu müddetçe, o çevrede kendisine verilen oylar hiçbir zaman israf edilmiş olmaz." (14) Mantıksal çıkarsama ve kimi ampirik veriler yönünden doğruluk taşıyan bu savlarla birlikte Duverger'nin teorisi bir iki-parti sistemi teorisinden çok, "statüko" ya da "hareketsizlik" teorisi olarak nitelenmektedir.

Duverger'in temel önermelerinde yer vermediği etkenlere, örneklerin değerlendirmesinde başvurması, yeni değişkenler gündeme getirmesi de bir başka yönden eleştiri konusu olmaktadır. "Duverger'nin Siyasal Parti'si Üstüne Metodolojik Bir Eleştiri" başlıklı çalışmasıyla Aaron B. Wildavsky, yine aynı yöndeki çalışmasıyla E. Özbudun, bunu, "yazarın çok değişkenli inceleme yaklaşımını benimsememesinin ve genellikle bir olguyu tek bir etkene bağlamaya çalışmasının sonucu" (15) olarak yorumlamışlardır. Ancak, bölgesel etki karşısında, modern toplumlarda bölgesel partilerin etkilerini yitirmeye yöneldiği gerçeğini de anımsamak gerekmektedir.

Eleştirilere yol açan bir başka sav da Duverger'nin çeşitli çözümlemelere (karşıtlığın salt araç ve ikincil amaçta belirlediği "teknik-iki-parti sistemi", yaşamın temel alanlarına ilişkin bir nitelik aldığı ve din savaşına dönüştüğü "metafizik iki-parti sistemi" ayrımları) girdikten sonra vardığı, "Her şeye karşın, iki-parti sisteminde doğal bir karakter var gibi

(14) Özbudun, a. g. y. sf:140, 141 (Göndermeler Leys'in "Model Theories, and the Theory of Political Parties" (1963- çalışmasıdır.)

(15) Özbudun, a. g. y. sf:141, 142

görünür; yani siyasal tercihler, çoğu zaman, iki alternatif arasında bir seçme şeklini alır." (16) yargısıdır. Duverger, doğallık yargısını, her zaman bir partiler düalizmi bulunmasa da, eğilimler düalizminin varlığı savıyla açıklamaktadır. Yine buna göre, "Her politika, iki çeşit çözüm arasında bir seçmeyi içerir; uzlaştırıcı dedimiz çözümler, bunlardan ya birine, ya da ötekine yaklaşır. Bu ise, siyasette merkezin mevcut olmadığı anlamına gelir; bir merkez partisi olabilirse de, bir merkez eğilimi, bir merkez doktrini yoktur. (...) Kamuoyu, ne zaman büyük temel sorunlarla karşılaşır, iki karşıt kutup etrafında billurlaşma eğilimi gösterir. Toplumların doğal gidişi, iki-parti sistemini teşvik eder" (17)

Yine Wildavsky, anılan makalesinde bu doğallık varsayımını "mistik yanılğı" olarak nitелеmektedir. Eleştiri, iki-parti sistemine yüklenen doğallık misyonunun, çok-parti sistemlerini kural dışı, "doğaya aykırı" görme eğilimi doğuracağı üstünde odaklaşmaktadır. Amprik olarak da, doğal diye nitelenen iki-parti değil, çok-parti sisteminin yaygınlığı dikkati çekmektedir. Siyasal bölünmeler tek ekseninde olmadığından siyasal tercih ve alternatiflerin ikiden biri seçmeyi getireceği, ancak bunun da günümüz dünyasında geçersizliği vurgulanmaktadır. Duverger de ilerde göreceğimiz gibi, partilerin bölünmesi, çoğalması durumlarında engelleyici hiçbir etmenin yokluğuna dikkat çekmektedir. Bu noktada, doğallık savı her zaman tartışmaya açık bir nitelik taşımaktadır.

Sonuçta, Duverger basit çoğunluk sisteminin iki-parti sistemini teşvik ettiği, ancak onu yaratmadığı ve zorunlu kılmadığını vurgulayarak iki partili sistemi, çoğunluk usulünün "tunç kanunu" olarak nitелеmektedir.

İki Turlu Seçim ve Çok-Parti Sistemi

Seçim sistemlerinin parti sistemleriyle çok yakın bir ilişki içinde ele alınması gerektiğini savunan Duverger, çok-parti sistemini incelerken de "bütün özel etkenlerin gerisinde, bunlarla birleşen genel bir etken" olarak yine seçim sistemini anmaktadır. Temel belirleyici sistem olarak, -teşvik etme anlamında- iki-turlu çoğunluk usulü ya da orantılı temsil gösterilmektedir.

Bunlardan ilki, iki-turlu çoğunluk usulü günümüzde çok az uygulanmakta, Duverger'ce de "çok-parti sistemi" üstüne etkisinin göstermenin güçlüğü belirtilmektedir. (Bu seçim sistemi çağdaş demokrasiler arasında yalnız Beşinci Fransız Cumhuriyeti'nde uygulanmaktadır.) Sistemin çok-partiyi teşvik edici temel özelliği olarak eksik-temsilin ilkesel yünden geçersizliği gösterilmektedir. Dolayısıyla, benzer eğitimdeki birden fazla partinin varlığı, bunların toplam milletvekili sayısını olumsuz yönde etkilemeyecektir. Çünkü, ikinci tur, bu partilerin, aralarında ittifaka girerek yeniden gruplaşmaları olanağını vermektedir. Bu durumda seçim sisteminin getireceği kutuplaşma ya da eksik temsil ancak ikinci turda (o da göreceli olarak) parti sayısı üstünde belli bir rol oynamaktadır.

İki-turlu çoğunluk sisteminin parti sistemi üzerindeki önemli etkilerinden ~~birinde~~, sistem karşıtı, aşırı partileri cezalandırıcı, eleyici yöndeki işleyişidir. İkinci turla birlikte doğan ittifak zorunluluğu, ittifak dışı bırakılan ya da kalan aşırı partilerin oy oranlarının çok altında milletvekili çıkarmaları sonucunu getirmektedir.

(16) Duverger, a. g. y. sf: 287, 289

(17) a. g. y. sf:287, 289

Uygulamadaki hemen tek örnek, Fransa iki-turlu çoğunluk sisteminin çok-partiyi teşvik etmesi yönünde başlıca değerlendirme alanını oluşturmaktadır. Yukarıda anılan cezalandırma niteliği de yine Beşinci Cumhuriyet'in ilk seçimlerinde gözlemlenen bir durumdur. 1958'de Komünistler, oyların yaklaşık 1/4'ünü almalarına karşılık, mecliste ancak 10 sandalye kazanabilmişlerdir. Yine üçüncü Cumhuriyet'te de Komünistler, 1936 seçimlerine öteki sol partilerle oluşturdıkları "Halk Cephesi" ittifakına girinceye değin eksik-temsil edilmişlerdi.

Bunun bir istisnası olarak iki-turlu çoğunluk sisteminin uygulandığı 1894 öncesi Belçika gösterilmektedir. "Genel oy sisteminin kabul edildiğinden ve Sosyalistler'in ikinci parti durumuna geçtiği bu tarihe kadar Belçika'da iki-turlu sistem, Katolikler'le Liberaller'i karşı karşıya getiren bir iki-parti sistemiyle bir arada mevcut olmuştur." (18) İki-turlu olgusunun anılan iki büyük parti yapısında değişim yapmasının, parti sayısında çoğalma görülmeişinin nedenleri araştırılırken, Duverger'nin teorisi de tartışmaya açılmaktadır. Yazar, kendisi bu olguyu "partilerin güçlü iç yapıları" ve "partiler arası mücadelenin niteliği" gibi başlıca iki etkenle açıklamaya çalışmaktadır. Ancak bu da parti sistemlerinin, (sayıların) seçim sistemince etkilendiği-belirlendiği önermesini aşan bir çözümlene niteliği taşımaktadır. Parti sistemi ve seçim sistemi etkileşimi, öteki etkenlerle bir arada değerlendirildiğinde, "kuvvetli iç yapı, ikinci turun her zaman sebep olduğu bölünmeleri önleyerek, Belçika partilerine, bu turun parçalayıcı etkisinden başarıyla korunma imkânını vermiştir." (19) sonucuna varılmaktadır.

(18) Özbudun, a. g. y. sf:143

(19) Duverger, a. g. y. sf:321

Duverger'nin başvurduğu öteki örnekler de (iki savaş arası Almanya ve İtalya, daha genel olarak Avrupa) İsvaş sonrası çalkantılarını yaşamaları yönünden, seçim sisteminden daha belirgin olarak toplumsal-siyasal etkenlerin partilerde bölünmeler, sayısal artışlar yarattığı anımsanmaktadır. Çalışmada bu özelliklere değinilmemekle birlikte, iki-turlu çoğunluk sisteminin parti sayısında artış yaratıcı etkisinin pek belirgin olmadığı vurgulanmaktadır. En azından, orantılı temsile göre daha az arttırıcı bir etki taşıdığı öne sürülmektedir. "Fakat iki-turlu sistem, daha bireyci bir yönde işlemekte ve dolayısıyla partiler, kendi içlerinde daha çok bölünmüş durumda bulunmaktadır." (20) savı, Duverger'nin tüm değişkenlere karşılık, iki-turlu sistemin çok parti sistemini özendirici özelliği üstünde durduğunu göstermektedir.

Orantılı Temsil ve Çok Parti Sistemi

Orantılı temsil sistemi, hiçbir oyun kaybolmayacağı yönündeki uygulamasıyla çok-partiliği özendiren bir nitelik taşımaktadır. Ancak bu, sistemin parti sayısını doğrudan arttırıcı bir etkiden çok, varolan eğilimi engellememe boyutundadır. Daha genel söylendiğinde, "orantılı temsilin daima çok-parti sistemiyle birlikte bulunduğu" (21) görülmektedir.

Çoğunluk sisteminin küçük partiler yönünden getirdiği eksik temsil, elenme ve oylardaki iki-parti sistemine yönelik etkiler, orantılı temsilde hemen tümüyle ters yönde işlemektedir. Orantılı temsilde elenme konumundaki partilerin kimi seçim çevrelerinden çekilmeleri, kazanma umudu olmayan çevrelerde aday göstermeme tutumları, orantılı temsilde oyların hiçbir şekilde kaybolmama özelliği nedeniyle değişmektedir. Bu da çok-parti yöneliminin başlıca belirtilerindedir. Dolayısıyla orantılı temsil, iki-parti sistemi yönelimini engelleyici bir nitelik taşımaktadır.

(20) Duverger, a. g. y. sf: 320

(21) a. g. y. sf: 323

İki-parti sistemine atfedilen "doğallık" nitelemesine karşılık Duverger, orantılı temsilin çok-parti sistemini teşvik edici etkisini çözümlerken doğallık nitelemesinde ağırlıklı yer verdiği "merkez" kavramını, uzlaşım ve yakınlaşma gibi durumları yaratacak etkenlerin neredeyse yokluğunu öne sürmektedir. "Sistemde (orantılı temsil), benzer eğilimli partileri birleşmeye itecek hiç bir taraf yoktur; çünkü, bu partilerin bölünmüş durumları, onlara ya hiç zarar vermez ya da pek az zarar verir." (22) Öte yandan, yine orantılı temsilde parti-içi bölünmelerin de engellenmeyeceği, çünkü, iki ayrı hizbin toplam milletvekili sayısında, sistem gereği bir azalma olmayacağı da belirtilmektedir. Ancak bu kollektif nitelik Duverger'ye göre yerleşik bir çok-parti sisteminin sürmesi yönündeki temel eğilimi zayıflatmakla birlikte, "orantılı temsil, partilerde bir örgütü, bir disiplini, bir yapıyı gerekli kılar." (23) Bu yönüyle de bireyci ve anarşizan eğilimlere olanak tanıyan iki-turlu seçim sistemiyle aydınlanır. Küçük gruplarda birleşme ve parti kimliği kazanma eğilimi de yine orantılı-temsilin özendirici nitelikleri arasında görülmektedir. Ancak bu hiçbir zaman iki-parti sistemine yönelik bir nitelik de göstermemektedir.

Duverger'ye göre sistemin çoğaltıcı eğilimi, eski partilerin bölünmesinden çok, yeni partilerin kuruluşunda görülmektedir. Bu nedenle de uygulamada çeşitli "ihtiyat önlemleri" getirilmektedir. Orantılı temsilin uygulandığı birçok ülkede D'Hont ya da "en kuvvetli ortalama" usulünün sisteme ek olarak benimsenmesi, sistemin küçük partileri (ve çok-partililiği) özendirici etkilerini kısıtlamaya yönelik bir nitelik taşımaktadır. Sonuçta, orantılı temsilin toplumda çok-parti eğilimi varsa bunu saptırmadan yansıttığı, dolayısıyla çok-parti sistemini kolaylaştırdığı görülmektedir.

(22) Duverger, a. g. y. sf: 326, 327

(23) a. g. y. sf: 327

II- TÜRKİYE'DE SEÇİM KANUNLARI

İlk bölümde kuramsal çerçevesini çizmeye çalıştığımız seçim sistemleri ve parti sistemleri etkileşimi Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, seçim kanunlarının ele alınmasını, tarihsel koşulları ve sistem özelliklerini belirlemek açısından zorunlu görüyoruz.

Ülkemizde serbest seçim ve buna ilişkin kanunların uygulaması kısa, ancak yoğun bir süreci içermektedir. Bunu belirleyen etkenleri görebilmek açısından, seçim kanunlarına ayırdığımız bu bölümü, Cumhuriyet'in oluşum sürecinden başlatmayı uygun gördük. Cumhuriyet döneminde ilk dönem seçim kanunlarına temel oluşturan 1924 Teşkilât-ı Esasisi, sistemin hangi koşullar ve etmenler içinde doğduğuna ilişkin verileri taşıması açısından ilginçtir. Biz de bu nedenlerle Teşkilât-ı Esasi öncesi dönemi de -seçim kanunları yönünden- incelememize almayı gerekli gördük. Türkiye'de tek-parti sisteminin ve iki-turlu çoğunluk usulü seçimin temel kaynaklarını burada görebileceğimizi düşünüyoruz. Yine kanunların oluşum-değişim seyrini izlemek açısından yer yer güncel özelliklere de değinmenin yararlı olacağı kanısındayız. Bu yapılmaksızın yasaların dökümünün hangi yasa ve sisteme neden, nasıl gidildiğini görmenin pek mümkün olmayacağı açıktır.

İki-turlu çoğunluk uygulamasından basit çoğunluğa geçildiği döneme değin yasa değişiklikleri önem ve niteliklerine göre alt başlıklarla verilecektir. Sonraki dönemde de bölümlene yasalar doğrultusunda sistemin geçirdiği değişiklikler temel alınarak yapılacaktır. 1960'da nisbî temsil, bunun 1971 ve sonrasında geçirdiği değişiklikler, 1982 Anayasası ve seçim kanunu ara başlıkları oluşturacaktır. (Yasaların çeşitli kaynaklarda aynı biçimde görüleceği için alıntılarda dipnot yerine sayfa içi düzenleme uygulanmıştır.)

1924 Tarihli TEŞKİLÂT -I ESÂSİYE KANUNU'NU

HAZIRLAYAN ETMENLER

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç tarihi olarak kabul edilen 19 Mayıs 1919, Osmanlı Devleti sınırları içinde ikili bir yönetsel yapının oluşumuna da kaynaklık etmektedir. Bir yanda Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı bulunur, resmî iktidar olarak etkinliğini sürdürürken, öte yandan da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri çevresinde yeni bir yönetsel yapı, temsil kurumu oluşturulmaya çalışılmaktadır. 1924 Teşkilât -ı Esasiye Kanunu'nu da bu çabaların bir ürünü, somutlanması olarak değerlendirmek gerekiyor.

1924'ün gerilerine gidilecek olursa, çalışmaların başlangıcını Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1336 (1920) tarihli "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Namına İhtihab Hakkındaki Tebliğ"inde buluyoruz. "Vilayetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına" başlıklı tebliğin giriş bölümünde, ülkenin içinde bulunduğu koşullar değerlendirilmektedir. Ardından 1. Madde'de belirtilen "Ankarada selahiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis umur-u milleti tedvir ve mürakebe etmek üzere içtima edilecektir" kararıyla seçim sistemi ve koşullarına yer verilmektedir. Buna göre:

"2- Bu meclise âzâ olarak intihab olunacak zevat, meb'usan hakkındaki seraiti kanuniyeye tâbidir.

"3- İhtihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

"4- Her livadan beş âzâ intihab olunacaktır.

"5- Her liva, kazalarından celbedeceği müntehibi sanilerden ve merkezi liva müntehib-i sanilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva müdafaa-i hukuk hey'eti idarelerinden ve vilâyetlerde merkez-i vilâyet hey'et-i merkeziyelerinden ve vilâyet idare

meclisiyle merkez-i vilâyet belediye meclisinden ve merkez-i vilâyet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehibi sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı çeşide icra edilecektir.

"6- Bu meclis âzâlığına her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi, her ferdin de bu mücaherei mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakilen namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

"7- İntihaba her mahallin en büyük mülkiye memuru riya-set edecek ve selâmet-i intihaptan mesul olacaktır.

"8- İntihab reyi hafî ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve tasnifî ârâ, meclisin içlerinden intihab edeceği iki zat tarafından, fakat huzuru mecliste ifa edilecektir.

"9- İntihab neticesinde, bilûmum âzanın imza veya zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim oluncak, bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihap olunan zate tevdi ve diğeri meclise irsâl olunacaktır."

Tebliğ'in öteki maddelerinde harcırahlara, zamanlama ve uygulamaya ilişkin hükümlere yer verilmektedir. Bu tebliğ, bilindiği üzere 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclis'inin oluşumunu sağlamıştır. Meclisce hazırlanan Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu da 20 Ocak 1921'de kabul edilerek uygulamaya konmuştur. Buna göre seçim ve temsil "Saf bir Meclis Hükûmeti sistemi"ne⁽¹⁾ dayanmaktadır. Yasama ve yürütme erkleri mecliste toplanmıştır. Yalnız, Meclis içinde seçeceği Mebûslara yürütme yetkisini devredebilmektedir. Somut savaş koşulları içindeki bu uygulama savaşın seyri doğrultusunda, yeni yönetimin inşasına yönelik değişikliklerle karşılanmaya çalışılmıştır. Seçim Sistemine ilişkin belirgin de-

(1) -Derleyen- Ayhan Yalçın, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Beqit Kitabevi ist 1982, sf: 13

gişikliklerden biri olarak 320 nolu kanunu görüyoruz. 3 Nisan 1339' (1923)de kabul edilen "İntihab-ı Meb'usan Kunun-ı Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun"a göre;

"Madde 1- Türkiye Büyük Millet Meclisinin miktâr-ı âzâsı Türkiye Devleti halkından her yirmi bin nüfus-u zükûrda bir nefer olmak üzere intihab olunur.

Bir daire-i intihabiyenin nüfus-u zükûru yirmi binden dûn olsa dahi (aşağı-eksik olsa bile) her halde bir mebus ihtihabına hakkı olacağı gibi nüfus-u zükûrun yirmi binden fazlası için berveçhi/^{atı}(aşağıda olduğu gibi) muamele ifa olunur. Şöyle ki:

Otuzbine kadar bir, otuzbindüirden ellibine kadar iki, ellibinbirden yetmişbine kadar üç, yetmişbinbirden doksanbine kadar dört mebus intihap olunacak ve bu miktardan ziyadesi bu nispet üzere artırılacaktır.

"Madde 2- On sekiz yaşını ikmal eden her ferd-i zükûr intihab etmek hakkını haizdir.

"Madde 3- Muallimin müstesna olmak üzere merkezden mansup bilûmum memurin ile müftiler, hükkâm ve müddeiumumiler ve belediye reisleri müntehibi sani intihabına mübaşeretten iki ay evvel istifa etmiş olmadıkça mahall-i memuriyetlerinin dahil bulunduğu daire-i intihabiyeden mebus intihab olunamayacakları gibi Ordu, Kolordu, Fırka kumandanlarıyla bilûmum ahz-ı asker ve kalem ve şube reisleri, Jandarma alay, tabur ve bölük kumandanları dahi mevki-i memuriyetlerinin dahil bulunduğu daire-i intihabiyede mebus intihab edilemezler. Aksi takdirde intihab-ı vâkı muteber olmaz.

"Madde 4- Muntehib-i evvel muntehib-i sâni veya mebus olabilmek için vergi ile mükellef olmak meşrut değildir.

"Madde 5- Bir nahiye dahilinde bulunan nüfus -u zükûrdan her iki yüz kişi için bir müctehib-i sâni intihap olunur. Bu miktardan fazlası için berveçhiâtî muamele ifa olunur.

Üçyüze kadar bir, üçyüzbirden beşyüze kadar iki, beşyüzbirden yediyüze kadar üç ilâh... muntehib-i sani intihap olunur.

Kanun'un geri kalan üç maddesinde, Kanun-ı Esasi'deki yerine ve uygulamaya ilişkin hükümler belirtilmektedir. Sözkonusu olan 1921 Kanun-u Esasiyesi'dir. Haziran 1923 seçimleri de bu düzenlemeler sonucunda gerçekleştirilmiştir. Yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısı da yine bu seçimlerle birlikte oluşturulmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından da, 29 Ekim 1339 (1923) tarih ve 364 Sayılı Kanun'la 1921 Kanun-u Esasiyesi'nin 1,2, 4, 10, 11 ve 12. maddeleri "tavzihan tadil edilip" (açıklık getirilmek üzere kaldırılıp) yeni yönetim biçimi olarak Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı ile devlet, yönetim ve temsil yapısında öngörülen değişiklikler aynı zamanda yeni bir anayasa da zorunlu kılmıştır. Meclis, 29 Ekim'den kısa bir süre sonra bunun hazırlıklarına girmiştir. Nitekim, Meclis'in 19 Aralık'ta kabul ettiği 385 no'lu Kanun da seçimlerde aday olmaya ilişkin yeni hükümler içermektedir. "Türkiye Büyük Millet Meclisine İntihab Edilen Ve Edilecek Olan Bilûmum Mensubîn-i Askeriyyenin Tabi Olacakları Şerait Hakkındaki Kanun", adından da anlaşılacağı üzere, meclise seçilmiş ya da seçilecek asker kökenli üyelere ilişkindir.

Beş maddelik Kanun'un ilk maddesi aynen şöyledir:

"Madde 1- Berrî ve bahrî ve jandarma sunufu muhtelif erkan, ümera ve zâbitan ve bilûmum mensubîn-i askeriyyenin hakk-ı istifayı haiz olmayanlarla istifa ve tekâüt hakkını haiz olup intihabat-ı umumiyyenin ilanından itibaren nihayet on gün zarfında usulen istifa ve tekaütlüklerini talep etmeyenler Türkiye Büyük Millet Meclisi âzâlığına intihab olunamazlar. Aksi takdirde bu intihab keenlemyekûn addolunur." Bununla

kısaca, asker kökenli olup da meclise seçilenlerin genel seçimlerin duyurulmasından sonraki on gün içinde usulen askerlik görevlerinden ayrılmaları zorunluluğu getirilmektedir. İkinci maddede ise, I. ve II. TBMM'de üye olan asker kökenlilerin "hukuk-u müktesebe-i askeriyyeleri ve

1927 sonrası dönem, seçim sistem ve yasaları yönünde her hangi bir yenilik taşımamakla birlikte, Türk siyasal tarihinin önemli evreleri arasında değerlendirilmektedir. Bu dönemdeki olaylar, 1930 sonrasındaki gerek medenî kanun, gerekse seçim yasalarındaki değişikliklerin de bir anlamda hazırlayıcısı olmuştur. Belirleyici etmenlerin başında, 1929-1930 dünya ekonomik krizini anmamız gerekmektedir. Bunun boyutları Türkiye'de daha derin yaşanmaktadır. Daha önce andığımız 19 Aralık 1924 tarihli meclisteki ya da seçilecek asker üyelerle ilgili yasa, belli hoşnutsuzlukların 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda fiilen odaklaşmasını getirmiş, ülkede kargasalar belirmiş, 4 Mart 1925'deki Takrir-i Sükûn Kanunu'yla sert önlemler getirilmişti. 1927 seçimleri bu koşullarda yapılırken, hemen ardından gelen krizin daha yüksek boyutlarda duyulup yaşanacağı açıktır. İşte, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın özendirmeleriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930), tüm bu etkiler altında siyasal yapının yenileştirilmesi yönündek bir adımdır.

Ancak bu da umulanın üstünde ve dışında etkiler yaratmış, fırka aynı yılın sonunda kendisini feshetmiştir. Aynı dönemde kurulan iki parti de (Amele ve Çiftçi Partisi, Ahali Cumhuriyet Fırkası) "Vekiller Heyeti" kararıyla kapatılmıştır.

"Seçimlerin Genelliği" İlkesine Geçiş

İşte, 1924 yılı içinde "İntihab-ı Mebusan Kanunu"nda yapılan üç değişiklik, seçmen tanımını değiştirmesi, kadın-erkek herkese seçme ve seçme hakkı tanınmasıyla temel bir nitelik taşımaktadır. Türk siyasal yaşamının, temsil olayının modernleştirilmesi anlamında önemli yenilikler getiren yasaları sırasıyla görmeye çalışalım.

1- İntihab-ı Meb'usan Kanununun bazı temel maddelerini değiştiren ve bir madde ekleyen 5 Kânunevvel 1934 tarih, 2598 no'lu kanun:

kıdemleri'nin mebusluk süresince "mahsup olup devre-i intihabi-yenin hitamında veyahut devre-i intihabiye esnasında mebuslukta istifaları halinde mebus olmazdan evvelki sicillerine göre muamele görürler" hükmü getirilmektedir.

Bu düzenleme, geçiş dönemi içinde genel seçimler değil de, meclis içi seçimle oluşturulan yönetimin, temsil kurumunun yeniden düzenlenmesi yolundaki adımlardan birini oluşturmaktadır. Bu özellikle asker kökenli meclis üyelerinin konumunu etkilediğinden belli bir rahatsızlık ve tepki kaynağı olmuştur. Öte yandan meclis içinde yeni bir anayasanın hazırlıkları da sürdürülmektedir. Bu çalışmalar 20 Nisan 1924'de "Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu" nun kabulüyle noktalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasasını oluşturan bu kanun, seçim olayına genel bir nitelik tanımasıyla da konumuz açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu niteliklere, kanunun "Vazife-i Teşriiye" (Yasama Görevi) başlıklı "İkinci Fesıl"ında rastlıyoruz.

"Madde 9- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanun-ı mahsusuna tevfikakan Millet tarafından müntehap meb'uslardan mütesekkildir."

10 ve 11. maddelerde, seçme-seçilme hakları yalnız erkekler için tanınmakta, seçmen yaşı 18, seçilme yaşı ise 30 olarak belirlenmektedir. "Özel yasa"yla yapılacağı belirtilen seçimlerin yenilenme süresi ise dört yılda birdir. 30 maddeden oluşan yasama göreviyle ilgili bölüm yanında, Teşkilât-ı Esasi, seçim sistemi-kanunları açısından kimi boşluklar taşımaktadır. Nitekim, seçme ve seçilmeye ilişkin genel kurullarla yetinilen anayasanın acımlanması yolundaki "Türk Kanun-ı Medenisi" ancak 1926'da kabul edilerek uygulamaya konmuştur.

Bu kanunun düzenlenmesi, bir yönüyle de yeni seçim döneminin yaklaşmasıyla doğan bir zorunluluğun ürünüdür. 16 ve 21 Haziran 1927 tarihindeki kanunlarla İntihab-ı Mebusan Kanunu'da yeni seçim dönemine ilişkin bazı teknik değişiklikler yapılmıştır. CHP (Cumhuriyet Halk Fırkası) bu seçimlere tek parti olarak girmiş, fırkaca düzenlenen liste illere gönderilerek, halkın bu adayları seçmesi istenmiştir.

"Madde 1 - İntihabı Mebusan Kanununun ikinci maddesi aşağıda olduğu gibi değiştirilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Üyeleri Türkiye Devleti halkından her kırkbin nüfusta bir kişi olmak üzere seçilir. Bir intihap dairesinin nüfusu kırk bin den aşağı olsa dahi her halde bir mebus seçmeğe hakkı olacağı gibi nüfusun kırk binden yukarısı için aşağıdaki gibi muamele yapılır:

Elli beş bine kadar bir, elli beş bin birden 95 bine kadar iki, 95 bin birden 135 bine kadar üç, 135 bin birden 175 bine kadar dört mebus seçilecek ve bu miktardan ziyadesi bu yolda arttırılacaktır.

Madde 2- İntihabı Mebusan Kanununun 5, 11, 16, 23, 58 inci maddelerindeki 18 yaşını bitirenler kaydi 22 yaşını bitirenler şeklinde değiştirilmiş ve bu maddelerdeki (Zükûr) kaydi kaldırılarak yerine kadın, erkek konulmuştur."

(Kanunun geri kalan üç maddesinde uygulamaya ilişkin hükümlere yer verilmektedir.) Anayasanın 10. Maddesine deki bu değişikliklerin yanı sıra, seçilmeye ilişkin 11. madde de "30 yaşını bitiren her erkek Türk" yerine, "kadın, erkek her Türk meb'us beçilebilir" hükmü getirilmiştir. Böylece kadınların da katılmasıyla Türk tarihinde ilk kez "seçimlerin genelliği" ilkesi uygulanmaya başlanmıştır.

Öte yandan 22 Kânunuevvel 1934 tarih ve 2631 no'lu kanunla da temsil olayının kapsamı daha da genişletilmiştir:

"Bir nahiye dâhilinde bulunan kadın ve erkek nüfustan her 400 kişi için bir müntehibi sani seçilir. Bu miktardan fazlası için aşağıdaki muamele yapılır: 600'e kadar (1), 601'den bine kadar (2), 1001'den bin dört yüze kadar (3) ve fazlası için bu gidişle müntebi sani seçilir."

C.H.F.P. nin kazandığı 1935 seçimlerinde 8 kadın meb'usun meclise girmesi yanında, bir başka değişik özelliğe de rastlıyoruz: Cumhuriyet döneminde ilk kez gayri müslim vatandaşlar da meclise girmişlerdir. Osmanlılar döneminde kimi seçim kanunlarında özel kanunlarla konan kontejan bile ayrılan gayri müslimler, daha fazla oranda parlamentoya girmektedir. 1935 seçimlerinde böyle bir uygulama yoktur ama, bu kesimin de aday olarak seçime katılması ve meclise girmesi yönündeki ilk örnektir. (Bu en son olarak 1957 seçimlerine değin sürdürülmüş, partiler seçim bölgelerine göre-özellikle İstanbul çevresinde- müslüman olmayan kesimden de vatandaşlara listelerinde yer vermişlerdir.) Ayrıca, adaylar listesinin hemen her toplumsal kesimi kapsayacak nitelikte düzenlenmesiyle de 1935 seçimleri belli bir genelleşme eğilimi taşımaktadır. C.H.F.P. nin seçim öncesinde yayınladığı listede memur, serbest meslek erbabı, rençber ve esnaflara da yer verilmekteydi.

1939 seçimlerindeyse meb'us seçilebilme niteliklerini taşıyanlardan "müstakil olarak adaylığını koymak isteyenlerin, partiye müracaat etmeleri" yönünde bir duyuru yayınlayan C.H.P. bağımsız adayların da seçime gireceklerini ortaya koymuş oluyordu.

"Mebus Seçimi Kanunu"nun Düzenlenmesi

1943 Seçimleri'ne gidilmezden önce, 14 Kânunuevvel 1942 de kabul edilen 4320 nolu kanunla, seçimlere ilişkin kanunlar, değişiklikler, yenilenmeler, tadiller vb. gözönünde bulundurularak "Mebus Seçimi Kanunu" başlığı altında bir araya toplanmıştır. Bununla Osmanlı Devrinden kalma birçok tadiller geçiren ve ilâveler yapılan seçim kanunu kaldırılıyor yerine bir kanun yerleştiriliyordu.

Ancak, belirttiğimiz gibi, bununla yapılan yalnızca bir araya toplama işlemidir. Sistem de ve genel kurallarda herhangi bir yenilik taşımamaktadır. Seçim yine iki dereceli (müntehibi sani ve müntehibi evvel -birinci ve ikinci seçmenler aracılığıyla) olarak yapılmakta, kadın-erkek her 40.000 seçmen için bir meb'us seçilmekte, seçmen yaşı 22, seçilme yaşı 30 olarak korunmaktadır. Ayrıca subaylar için seçme ve seçilme yasağı sürdürülmektedir.

1943 Martındaki seçimlerin seçim tarihimiz açısından bir başka özelliği de, ilk kez seçilecek meb'us sayısından fazla aday gösterilmesidir. C.H.P. , 458 milletvekilliği için 530 aday göstermiştir. Bununla, seçmenlerin adaylar arasında da bir seçim yapmaları amaçlanmıştır. Özellikle İstanbul'da seçilecek milletvekili sayısının iki katı aday gösterilmiştir. Daha önceki seçimlerdeyse seçilecek meb'us sayısı ölçüsünde aday gösterilmekteydi. Yine 1943 seçimlerinin özelliklerinden biri de Cumhurreisi ve C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü'nün seçim sonrasındaki dönemde, çok partili rejime geçileceği yönündeki açıklamasıdır. Bu da yine dünya konjonktüründeki ve ülke içindeki oluşumlarla yakından ilgili bir gelişmedir.

Tek Dereceli Seçim ve Çok Partili Rejim

II. Dünya Savaşı'na girmemekle birlikte, savaşın seyri ve sonuçları Türkiye'deki politik ortamı da büyük ölçüde etkilemiştir. Cumhurreisi İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1949'deki nutku, yeni dönemin özellikleri açısından ilk belirtileri ortaya koymaktadır. İnönü, burada demokrasi ilkelere daha geniş bir yer verilmesi gerektiğini ileri sürer-

ken, 17 Haziran 1945'de yapılacak ara seçimlere C.H.P. nin aday göstermemesi, ülkede başka siyasal partilerin kuruluşuna izin verileceği yönünde yorumlanmıştır. Nitekim, tanınmış iş adamlarından Nuri Demirağ'ın İstanbul Vilâyeti'ne yaptığı başvurunun olumlu karşılanması üzerine 18 Temmuz 1945'de Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Başbakan Ş. Saraçoğlu da 5 Eylül 1945'de partinin kuruluşuna izin verildiğini açıklamıştır.

Asıl hareketlilikse C.H.P. içinde gözlenmektedir. Önce, 21 Mayıs 1945'deki bütçe görüşmelerinde beş milletvekilinin aleyhte oy kullanması, "Çiftçiye Toprak - landırma Kanunu'nun görüşüldüğü günlerde, 7 Haziran 1945 de verilen ve siyasal tarihimize "Dörtlü karar" adıyla geçen önerge, önergenin reddinden sonra, 17 Eylül'de C. Bayar'ın milletvekilliğinden istifası, A. Menderes ve F. Kökpürülü'nün basında partiye muhalif tutumları nedeniyle partiden ihraçları, R. Koraltan'ın ihraçların tüzüğe aykırı olduğunu belirten demeci üstüne kendisinin de ihraççı, Bayar'ın 2 Aralık 1945'de C.H.P.'den de istifası yeni partinin oluşum sürecindeki başlıca evrelerdir. Nitekim 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti, Ankara'da kurulur.

Bu koşullar altında yapılan 1946 seçimleri, daha öncekilerden çok farklı bir görünüm taşımaktadır. Öncelikle, 10 Ocak 1945'de Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu'nun, anlam ve kavramlarda değişiklik yapılmaksızın türkçeleştirilerek Anayasa adıyla yürürlüğe konmasının ardından, 5 Haziran 1946'da "Milletvekilleri Seçimi Kanunu" da yenilenmiştir. (Kanun No: 4918) Yine genel hükümler korunmakla birlikte, iki derecelilik kaldırılmış, yeterli koşulları taşıyan herkes "seçmen" sayılmış ve tek dereceli seçim uygulaması benimsenmiştir.

Yeni kurulan D.P.'nin de ülke içinde hızlı ve geniş bir destek bulmasıyla güçlü bir muhalefet ögesi olarak seçimlere katılması 21 Temmuz 1946'daki seçimlerin başlıca özelliklerini oluşturmaktadır. Milli Kalkınma Partisi'de seçimlere katılmış, ancak her hangi bir sonuç alamamıştır. C.H.P. nin 396, D.P. nin 62 milletvekili kazandığı seçimlerin ardından meclis de değişik bir bileşim kazanırken, seçimlerde -oyların sayımında- yolsuzluk yapıldığı yolundaki iddialar uzun sürde devam etmiş, yoğun tartışmalara yol açmıştır.

Gerek bu tartışmalar, gerekse ülke içindeki hoşnutsuzlukların da etkisiyle 9 Haziran 1948 tarih ve 5258 sayılı "Milletvekilleri Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun" kabul edilmiştir. Bu kanunla, eski kanunun uygulamaya ilişkin, seçimlerde denetime ağırlık tanıyan maddeleri, 14, 15, 20, 24, 25, 27, 29 ve 34. maddeleri değiştirilmiştir. İl ve ilçelerde kurulacak seçim kurulu, 5 kişiden 7 kişiye çıkarılmıştır, yükümlülükleri de arttırılmıştır. Ek maddelerde de seçim suçları yeniden tanımlanmış, hangi mevki, görev ve konumda bulunursa bulunsun, seçim suçu işleyenlerin kovuşturmaya uğrayacağı belirtilerek, buna ilişkin işlemlere, yetkili mercilere yer verilmiştir.

1950 "MİLLETVEKİLLERİ SEÇİMİ KANUNU"

-Ve ilk Serbest Seçimler-

1946 Seçimleri sonucunda oluşan dört yıllık yasama döneminin bitimine yakın yeni bir seçim kanununun hazırlanıp, mecliste onaylandığını görüyoruz. 16 Şubat 1950'de kabul edilen, 5545 no'lu "Milletvekilleri Seçimi Kanunu" 169. maddesiyle işlerlikte olan ve daha önce andığımız 4918 (1946'da yapılan) ve 5258 (1948'deki) seçimlerle ilgili kanunları yürürlükten kaldırmıştır.

Yeni kanun seçim sistemi açısından bir yenilik taşımakla birlikte, varolan hükümlerin açıklanması, temel ilke ve yöntemlerin ayrıntılarıyla yeniden belirlenmesi niteliğini taşımaktadır. 1946 Seçim sonuçlarının doğurduğu tartışmalar ve hoşnutsuzluk ortamı gözönünde bulundurulduğunda 5545 no'lu Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun belirttiğimiz niteliği ve işlevi anlaşılabilir. Bir fikir vermesi yönünden, Kanunun "Esaslar" başlıklı Birinci Kısım'ın daki ilk üç maddeyi görelim:

" Seçim usulünün prensipleri

Madde 1 - Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsîdir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır.

Seçim çevresi

Madde 2 - Milletvekili seçiminde her il bir seçim çevresidir.

Seçim bölgesi

Madde 3 - Milletvekili seçiminde nüfusu 150'den yukarı olan her köy, kasaba ve şehirlerde her mahalle birer seçim bölgesidir. Her seçim bölgesinde en az bir sandık bulundurulur.

Nüfusu 150 ve daha aşağı olan köylerde (Muhtarlıklar) sair meskûn yerler kendilerine yol ve gidip gelme bakımından en yakın ve en kolay olan seçim bölgesinin sandık alanına bağlanır. Bu mesafe 4 kilometreden fazla olamaz."

Burada üzerinde durulması gereken, 1. maddedir. Prensipte olarak kabul edilenlerin kanun yoluyla belirtilmesi, 1950 seçimlerinin genel özelliklerini de vermektedir. İlk kez 1946'da ikinci bir partinin seçimlere girmesinin dışında, Cumhuriyet dönemindeki tüm seçimler tek parti ve onun gösterdiği adaylar çevresinde yapılmıştır. Ayrıca 1946 seçimlerinde gerek öncesinde, gerek oy kullanımı ve gerekse oyların sayımında, ayrılmasında iktidar partisinin önemli ölçüde etkili olduğu vb. savlar "genel oy", "serbest seçim" kavramlarını gölgelemektedir. 5545 no'lu seçim kanununun ilk maddesi, "Oy serbest ve şahsîdir." hükmüyle, baskı ve etki ögesini silmeye çalışmaktadır. "Oyların sayılması ve ayrılması açıktır." hükmü de, seçim sonuçlarının dürüstçe belirlenmesi amacına yöneliktir. 3. Madde'ye ise teknik düzenlemelere, uygulamanın nasıl yapılacağına ilişkin ayrıntıları örneklemesi açısından yer veriyoruz. Kanundaki öteki hükümler öncekilerin aynısıdır. "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından her 40.000 kişi için bir milletvekili seçilir." (Madde 4), "Milletvekili seçiminde 22 yaşını bitiren her vatandaş seçmendir." (Madde 7) , vb.

1950 Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun öncekilerden ayrıldığı yönler daha çok uygulamaya ilişkin ve teknik alanlardadır. "Seçilme Hakkı" genel başlığını taşıyan "Üçüncü Kısım"da, "Otuz yaşını bitiren her vatandaş milletvekili seçilebilir." hükmü, "milletvekili seçilemeyecek olanlar" adaylık, müracaat, adaylar listesi gibi ara başlıkların ardından bir seçim kanununda ilk kez, "Seçim propogandası bu kanun hükümleri dairesinde serbesttir." (Madde 40) hükmüne de rastlıyoruz.

Kanun'un yenilik taşıyan yönlerinden biri de 45. maddeyle "Radyo ile propoganda"ya yer vermesi:

"Radyolarda propoganda, her siyasi parti için günde on dakikayı aşamaz.

En az beş seçim çevresinde aday göstermemiş olan siyasi partiler, yukarıki fıkra hükmünden faydalanamazlar.

Yirmiden fazla seçim çevresinde aday göstermiş olan siyasi partiler, birinci fıkroda yazılı yetkiden günde iki defa istifade edebilirler."

40. maddeyle başlayan "Seçim propogandası"na ilişkin bölümde öteki propoganda yöntemlerine ve bunlara ilişkin kurallarla sınırlamalara yer verilmektedir. Kanunda daha sonra, "Dördüncü Kısım"la "Seçim İşleri"ne geçilmektedir. Sandık ve seçim kurulları (uygulama yanında denetim işlevini de taşıması nedeniyle) kanunda öncelikli bir yer tutmaktadır. Yine kanunun daha önce değindiğimiz ayrıntılandırma özelliğine bu bölümde de rastlamaktayız. Bunun bir örneği, "Sandık alanlarınınin tesbiti"ne (Madde 83) değin kanunda açıklama getirilmiştir.

"Seçimin neticeleri"ne ilişkin bölümdeyse (bölüm 4) Yüksek Seçim Kurulu'na ağırlıklı bir yer verilmektedir. Kurul'un bileşimi (bir başkan, altı üye, danıştay ve yargıtay üyeleri arasından gizli oyla seçilmektedir.), üye seçim zamanı, karar verme biçiminden sonra, üzerinde durmak istediğimiz "Görev ve yetkileri" sıralanmaktadır, Madde 123:

1. Oy verme gününden önce il seçim kurullarınınin teşekkülüne, işlemlerine ve kararlarına karşı yapılacak itirazları inceleyip kesin karara bağlamak;
2. Adaylığa ait itirazlar hakkında 38. madde gereğince kesin karar vermek;
3. İl seçim kurullarınınin teşekkülüne, işlemlerine ve kararlarına karşı yapılmış olup da, kesin karara bağlanmamış olan itirazlar hakkında neticeye müessir olup olmadıklarına dair bir rapor hazırlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmak;

"4. Milletvekili seçildiğine dair tutanak verilen bir kimsenin milletvekili seçilmemesini, tahakkuku halinde, intaç edilecek olan (doğacak, meydana gelecek olan) oy farkı husule getiren vakalar müstenit itirazlar hakkında varacağı neticeyi bir raporla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmak;

5. Milletvekilliğine seçildiğine dair tutanak verilen bir kimsenin seçilme yeterliğine haiz olmadığına dair itirazlar hakkında varacağı neticeyi bir raporla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmak; "

124. maddeyle "Kurula müracaat", 125. maddeyle de "Tetkik ve tahkik usulü" yine ayrıntılı olarak belirtilmektedir.

Bütün bunlar, seçim sonuçlarından doğacak itiraz ve tartışmalarda çözümleyici işlevin hukuksal bir organ biçiminde düzenlenen Yüksek Seçim Kurulu'na yüklendiğini göstermektedir. Seçim sırasındaki düzensizlik, yolsuzluk, kural dışı uygulamaların önüne geçmek açısından kanunun son kısmı, (5. kısım) "Ceza Hükümleri"ni içermektedir.

5545 no'lu "Milletvekilleri Seçimi Kanunu" ile girilen 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ülkemiz tarihinde ve seçimleri arasında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Tek-turlu basit çoğunluk usulüne 1946'da geçilmekle birlikte, asıl uygulaması, kanunun bu son düzenlemeleriyle sağlanabilmiştir. Bu nedenle ülkemizde genel seçim ve basit çoğunluk uygulaması 5545 no'lu kanuna bağlanmaktadır.

1950-1960 Arası Seçim Kanunundaki Değişiklikler

14 Mayıs seçimleri sonucunda başlayan D.P. iktidarı on yıl sürmüştür. Bu dönem boyunca yapılan iki seçimde de temel olarak 5545 nolu seçim kanunu yürürlükte kalmıştır. Ancak ilki 1954'de olmak üzere bazı teknik düzenlemeler, değişiklikler yapıldığı da görülmektedir. 17 Şubat 1954'de kabul edilen 6272 no'lu kanunla, Milletvekilleri Seçimi Kanununun bazı maddeleri değiştirilmiştir. Bunlar başlıca üç grupta toplanabilir:

a- Seçmen kütüklerine ilişkin değişiklikler:

Yürürlükteki kanunun seçmen kütüklerinin "düzenlemede yardımcılar" başlıklı 16. maddesine, "kütüklerin yeniden tanzimi gerektiğinde veya yoklama sırasında" başvurulacak yöntemle ilişkin bir fıkra eklenmiştir. "Askı"ya ilişkin 19. madde yeniden düzenlenmiştir, "Değişiklik yapılan kütükler"le ilgili 27. maddeye de, birer suretinin o seçim bölgesinde teşkilâtı bulunan siyasî partilere verilmesine ilişkin bir bölüm eklenmiştir.

b- Milletvekilliği tutanaklarına ilişkin değişiklikler:

Bu da 5545 no'lu kanunun 117 ve 119. maddelerindeki "Milletvekilliği tutanakları" ile, "seçim delillerinin saklanması" bölümlerini yeniden düzenlemektedir, bürokratik işlemleri kapsamaktadır.

c- Seçim neticelerine ilişkin değişiklikler:

Doğrudan, Yüksek Seçim Kurulu ile ilgilidir. (120, 122, 123, 124, 125 ve 126. maddeler) Kurulun bileşimi, Temyiz mahkemesi ve Devlet Şûrası Reis ve üyelerinden -kendi aralarından- seçilmek üzere, bir başkan, on üye biçiminde değiştirilmiştir. Görev ve yetkilerle ilgili 123. kararlarını TBMM'ye bildirme yükümlülüğü (3,4,5. bentlerde) kaldırılmış, bu bendlerle ilgili kararlarda kurulun bütün üyelerinin bulunması zorunluluğu getirilmiştir.

Kurul'a müracaat, inceleme ve araştırma usullerine ilişkin (124, 125. maddeler) ve tutanağın iptali kararı durumunda yeniden seçim yapılması (126. madde) hükümlerinde de yine bürokratik ve yasa diline yönelik düzenlemeler getirilmiştir.

1954 tarihli değişiklikte üstünde durulması gereken önemli bir nokta da getirilen "muvakkat madde"lerdir. Bunlardan ilk ikisi değişikliklerden doğan tashihlerle ilgilidir. Üçüncü madde ise önemlidir:

"1954 genel seçiminde seçilecek milletvekili sayısının tesbitinde 1950 genel nüfus sayımı esastır. Ancak, bu esasa göre her seçim çevresi için tesbit edilecek milletvekili sayısı 1950 seçiminde bu çevreler için tesbit edilmiş bulunan milletvekili sayısından aşağı olamaz.

"Şu kadar ki, vilâyetlere bölünen veya küçültülen seçim çevreleri bu hükümden faydalanamazlar" Bu son fırka tartışmalara yol açmış, tefsir istenmiştir. T.B.M.M. 3 Mart'taki oturumunda, temel bir değişiklik olmadığı ve "tefsire mahal olmadığı"na dair bir karar almıştır. (Karar no:1839)

1954 seçimleri öncesinde, 30 Mayıs tarihli bir değişiklik daha yapılmıştır. Burada da adaylığın biçimine, propaganda ve yasaklarına, geçersiz oylara, seçim cezaları, giderlerine ilişkin küçük düzenlemeler öngörülmektedir.

Yukarıdaki düzenlemeler doğrultusunda gerçekleştirilen 2 Mayıs 1954 seçimleri de yine D.P'nin kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu Meclis, 11.9.1957 günkü oturumunda Anayasa'nın 25. Maddesine dayanarak seçimlerin yenilenmesine karar vermiş; seçimleri bir yıl öne almıştır. Muhalefet bu seçime işbirliği yaparak, ortak listelerle katılmaya karar vermiştir. Ancak, 11. Eylül 1957 tarih ve 7053 no'lu kanunla, 5545 nolu seçim kanununun 35 ve 109. maddeleri değiştirilmiştir. Yeni kanunun birinci maddesi, muhalefetin girişimini önlemiştir:

"Seçilme yeterliğine sahip her vatandaş Milletvekilliğine adaylığını koyabilir. Siyasi partilerin Genel Merkezlerindeki yetkili organları da bu partilerin teşkilâtı bulunan seçim çevresi için aday gösterebilir. Şu kadar ki, seçime iştirak eden siyasî partiler il veya ilçe teşkilâtı kurdukları her seçim çevresinde müstakilen seçime iştirak etmek ve o çevrenin seçeceği milletvekili sayısı kadar aday göstermek mecburiyetindedirler." (abç)

(Bu madde ile partilerin birleşerek seçime katılmaları önleendiğinden, 1957 seçimlerinin antidemokratik bir nitelik taşıdığı savları öne sürülmüştür.) Yine aynı kanunda düzenlemeyi pekiştirme açısından şu hükme de yer verilmektedir: "Siyasî partiye mensup bir şahıs diğer bir siyasî parti tarafından muvafakati ile de olsa aday gösterilemez."

1957 seçimleri sonrasındaki dönem seçim sistemi açısından her hangi bir özellik göstermemektedir. Ancak D.P. iktidarının yasama ve yürütmeye ilişkin birçok değişikliğe yöneldiği de siyasal tarihimizin olgularındandır. Bunun getirdiği etkilerse birçok yönden incelenebilir. Biz bunlara eğilmeksizin, dönemin bir askerî hareketle sonuçlandığını vurgulamakla yetineceğiz. 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri'nce gerçekleştirilen hareket ve sonrası, birçok açıdan olduğunca seçim sistemleri yönünden de yeni bir evre oluşturmaktadır. Bu yeni evre'nin önce gelişim sürecine, daha sonra da yapılan kanunlardan hareketle seçim sisteminin genel özelliklerine değineceğiz.

1961 ANAYASASI VE "SEÇİMLERİN TEMEL HÜKÜMLERİ"

27 Mayıs hareketinden sonra, çeşitli tadilatlarla o zamana dek yürürlükteki 1924 Anayasasının bazı hükümleri kaldırılmıştır. Bundan sonra da yasama yetkisini Millî Birlik Komitesi üstlenmiştir. 12 Haziran 1960 tarihli bu düzenleme "Gecici Anayasa" olarak adlandırılmış ve yeni bir Anayasa yapılmasına ilişkin girişimlere başlanmıştır. 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı kanunla "Kurucu Meclis Teşkili"ne gidilmiştir. Bu kanunun 2. maddesinde Kurucu Meclisin görevi yeni anayasa ile seçim kanunlarını hazırlamak olarak belirtilmiştir.

Millî Birlik Komitesi (MBK) ve Temsilciler Meclisi'nden oluşması öngörülen Kurucu Meclisin ikinci kanadı (TM) için 158 sayılı kanunla seçim yapılmıştır (Kanun tarihi 13 Aralık 1960).⁶ Ocak 1961'de toplanan ve çalışmaya başlayan Kurucu Meclis, Anayasa ve Seçim Kanunları'nı hazırlamak amacıyla ayrı ayrı komisyonlar oluşturmuştur. Ancak yapılacak seçim kanununun niteliği, genel özellikleri, hatta kanun sayısı, Anayasa hükümlerinin düzenlenmesinden sonra yeniden ele alınmak, değiştirilmek zorunda kalmıştır. Çünkü, hazırlanan Anayasa Tasarısı, iki meclisli bir parlamento öngörmüştür. Millet Meclisi'nin yanında, bir de Cumhuriyet Senatosu getirilmektedir. Ayrı nitelikler taşıyan bu meclisler için ayrı birer seçim kanunu gerekmiştir. Bundan da ayrı olarak, iki meclise ait seçimlerin genel işlemleri, ilkelerini tanımlayacak bir kanun yapılması zorunluluğu da doğmuştur. Bu ortak hükümleri içeren ^{kanunsa} ancak 26 Nisan 1961'de yapılabilmıştır. 298 no'lu "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun"la, hem iki meclisi de kapsayan ortak hükümler, hem de "Kanunun uygulanacağı seçimler" belirtilmiştir:

"Madde 1- Özel kanunlarına göre yapılacak Millet Meclisi, Cumhuriyet Meclisi, İl Genel Meclisleri, Muhtarlar, İhtiyar Meclisleri ve İhtiyar Heyetleri seçimlerinde bu kanun hükümleri uygulanır."

Bu kapsamda genel hükümleri içeren Kanun, 189 maddeden oluşmaktadır. 2. maddesiyle seçimlerin serbest, eşit, tek dereceli ve genel oy esaslarına göre yapılacağını, seçmenin oyunu kendisinin kullanacağını, oyların gizliliği, sayım, döküm ve tutanaklara bağlanmasının açık yapılacağını belirtmiş, 3. maddesiyle de "Özel kanunlardaki çevre ayırımları saklı kalmak şartıyla seçimlerde her il bir seçim çevresidir." genel hükmünü getirmiştir. Daha sonraki maddelerde, bu doğrultudaki uygulamaya ilişkin kurumlar, araçlar ve esaslar belirtilmiştir. 187. maddesiyle de 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile, onu tadil eden muhtelif kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır.

"Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu" da 24 Mayıs 1961'de kabul edilmiş (kanun no: 304), 25 Mayıs'ta da 306 sayılı "Milletvekili Seçimi Kanunu" kabul edilmiştir. Bu iki kanun, genel ilkeler yanında, yöntem ve değerlendirme esasları yönünden farklılıklar taşımaktadır. Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi, tek dereceli çoğunluk esasına göre ve kanunda belirtilen seçim çevrelerinde, kanuna ek olarak hazırlanan illerin çıkaracağı üye sayısını gösterir listeye göre yapılmıştır. Milletvekili Seçimi Kanunu'nda ise, yine tek dereceli, genel, eşit, gizli oy ilkesi yanında, "Seçim, nispi temsil usulüne göre" yapılar ilkesi getirilmiştir. Kanunda bu ilke doğrultusunda uygulamaya ilişkin hükümlere de yer verilmiştir. Partilerin basılı oy pusulasında aday adlarını kaydetmeleri, seçmenin tercihlerini oy pusulası üstünde (x) işaretlemesi vb. hükümler (Madde 25) bunlar arasındadır.

"Siyasî partilerin ve bağımsız adayların elde ettikleri milletvekilliği sayısının hesabı"ise ayrı bir madde ile belirtilmiştir:

"Madde 32-

Seçime katılmış olan siyasî partilerin ve bağımsız adayların adları altalta ve aldıkları muteber oy sayıları da hizalarına yazılır. Bu rakamlar, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe... ilâ, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşınca kadar bölünür. Elde edilen paylar, parti ayırımı yapılmaksızın en büyükten, en küçüğe doğru sıralanır. Milletvekilleri, bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara, rakamların büyüklük sırasına göre tahsis olunur.

Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu taktirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılır.

Bu seçim çevresinde, kullanılan muteber oy pusulaları toplamını, o çevreden çıkacak milletvekili sayısından az oy alan siyasî partilere veya bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez. Bu gibi hallerde milletvekilliği elde edemeyen siyasî partiler veya bağımsız adaylar ve aldıkları oylar nazara alınmaksızın milletvekillikleri geriye kalan partiler ve bağımsız adaylar arasında yukarıdaki fıkra gereğince paylaşılır.

Şayet seçime katılan siyasî partilerden ve bağımsız adaylardan hiçbiri yukarıki fıkrada gösterilen sayı kadar oy almamışlarsa milletvekillikleri gene ikinci fıkra hükümlerine göre paylaşılır."

Kanunun 33. maddesi de "siyasî parti adaylarından seçilenlerin tesbiti"ne ilişkin hükümleri belirlemektedir. Seçim sonuçlarının yayınlanması İstatistik Genel Müdürlüğü'ne bağlanmaktadır (Madde 36).

Cumhuriyet Senatosu Üyeleri ve Milletvekilleri Seçimlerine ilişkin ek düzenleme, değiştirme maddeleriyle (16 Ağustos 1961'de kabul edilen 347, 348 ve 349 nolu kanunlar) tutanaklar, kütükler hazırlanmış, 15 Ekim 1961'de Milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu Üyeliği için ayrı oylar kullanılmak üzere yeni anayasaya göre ilk seçimler yapılmıştır.

"Nisbî Temsil" in Cumhuriyet Senatosu Seçimlerine Uygulanması

Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu, Anayasa'nın 73. maddesine uyarlı olarak senato üyelerinin 1/3'ünün iki yılda bir yapılacak seçimlerle yenileceği hükmünü getirmiştir.

"Yenilenecek olan Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçiminde ikinci yılın 30 Mart günü seçimin başlangıç tarihidir. Haziran ayının ilk Pazar günü oy verilir." (Madde 4)
Yenileme seçimlerinde yöntem olarak ad çekme gösterilmiştir. Senato'nun 30 Mart 1964 günkü özel oturumunda A, B, C grupları arasında Başkan tarafından ad çekilmiş ve 24 ili kapsayan C grubunda seçime gidilmiştir. 17 Nisan 1964'de kabul edilen 447 nolu kanunla, Milletvekilliği Seçimi Kanununun bazı hükümlerinin Cumhuriyet Senatosu Seçimlerinde de uygulanması kabul edilmiştir. Bunlar, 306 Sayılı kanunun "nisbî temsil esası"nı ve değerlendirmeye ilişkin hükümleri içeren maddeleri de kapsamaktadır. Bu da muhalefet çevrelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca 1963 bütçesinde seçim giderleri için az ödenek ayrıldığından, öngörülen tarihten ancak bir yıl sonra, 7 Haziran 1964'de yapılmıştır.

Genel Seçimlerde "Millî Bakiye Usulü" nün Benimsenmesi

Anayasa'nın 69/1. maddesinin "Millet Meclisi Seçimleri 4 yılda bir yapılır." hükmü gereğince, 10 Ekim 1965'de genel seçimler yapılmıştır. 306 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu uygulanmakla birlikte, yöntemde önemli farklılıklar getiren bazı değişiklikler de seçim öncesinde gerçekleştirilmiştir. Değişikliklerden ilki 13 Şubat 1965'de 533 nolu kanunla yapılmıştır. Siyasî partilerin seçime katılma koşullarını düzenleyen maddelerden 19. maddenin 1/a bendi ile 23. maddenin 2. fıkrası değiştirilmiştir. Milletvekili sayısının hesaplanmasına ilişkin 32. madde de değiştirilenler arasındadır:

"Madde 32- Siyasi partilerin ve bağımsız adayların elde ettikleri milletvekilliği sayısı aşağıdaki şekilde hesaplanır:

Her seçim çevresindeki muteber oyların toplamı, o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünür; bu suretle bulunan sayıya "seçim sayısı" denir. Her parti listesinin aldığı muteber oy toplamında "seçim sayısı" ne kadar var ise, o parti o seçim çevresinde o kadar milletvekilliği kazanmış olur. O seçim çevresinde tek başlarına seçime girmiş olup da en az "seçim sayısı"na eşit sayıda muteber oy alan bağımsız adaylar seçilmiş olurlar.

Yukardaki fıkra hükmünün uygulanması sonucunda her partiye ait gerâye kalan muteber oyların, seçimin yapıldığı bütün seçim çevrelerini içine alan "Milli seçim çevresi" içindeki toplamı yapılır. Bu toplam yukardaki fıkranın uygulanması sonucunda bölüşülemiyerek açık kalan milletvekillerinin toplamını teşkil eden sayı ile bölünmek suretiyle "Milli seçim sayısı" bulunur. Daha sonra her partinin milli seçim çevresi içinde muteber oy pusulası sayısı "Milli seçim sayısı" ile bölünmek suretiyle bu milletvekillikleri de partiler arasında bölüştürülür. Bu işlem sonucunda da doldurulamamış milletvekillikleri kalırsa, bunlar, bakiye muteber oylarının büyüklük sırasına göre partiler arasında bölüştürülür. Son milletvekilliğinin bölüştürülmesinde değişik partilerin "Bakiye muteber oy sayıları" birbirine eşit ise, seçimin yapıldığı bütün seçim çevrelerinde daha fazla muteber oy alan parti tercih edilir.

Bir seçim çevresinde tek milletvekilinin seçilmesi gerekiyorsa, o seçim çevresinde en fazla muteber oy alan siyasi parti aday veya bağımsız aday seçilmiş olur. Diğer siyasi partilerin aldıkları oylar hakkında fıkra gereğince işlem yapılır." (a.b.c)

Aynı şekilde, parti adaylarından seçilenlerin tesbitini içeren 33. madde de bu değişikliğe göre yeniden düzenlenmiştir. Böylece 10 Ekim 1965 seçimleri "Milli Bakiye Usulü"'ne, diğer bir deyişle, "artık oylar"ın da değerlendirilmesine göre yapılmış, bu da küçük partilerin işine yaramıştır.

Ancak, nisbî temsil ve "millî bakiye" gibi baraj öngören dolayısıyla da tek partinin seçim kazanma olasılığını kısıtlayan bir seçim sisteminin uygulanmasına karşın, 10 Ekim 1965 seçimlerinde AP'nin 240 milletvekili çıkararak tek başına çoğunluğu sağlaması da seçim tarihimizin ilginç olgularındandır.

Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçimlerinin yapıldığı 1968 seçim döneminde 5 ilde de milletvekilliği ara seçimi gerçekleştirilmiştir. Nisbî temsil ilke olarak benimsendiğinden, tartışmalar daha çok "millî bakiye" usulü üzerinde yoğunlaşmıştır. 20 Mart 1968 tarih, 1036 nolu, "Seçimlerle İlgili Kanunların Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun"la, 32, 33. maddeler ~~iki~~ biçimlerine çevrilmiştir. Bu düzenlemeyle "millî bakiye usulü"nü uygulanmasına da son verilmiştir. Yalnız, şunu da belirtmeliyiz ki, 1036' nolu kanun, ilk biçimiyle "millî bakiye usulü"nü kaldırırken yerine barajlı D'Hondt (nisbi temsil) sistemini öngörmüştür. 32. maddenin son iki fıkrası buna göre düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemesi, 6 Mayıs 1968 tarihli kararıyla "baraj" esasını Anayasaya aykırı bulularak iptal etmiştir. 12 Ekim 1969'daki milletvekili seçimleri de böylece millî bakiyesiz ve barajsız "Nisbî temsil" usulüne göre yapılmıştır.

Cumhuriyet Senatosu Seçiminin Ertelenmesi

Anayasa gereğince senato 1/3 yenileme seçimlerinin 1970'de yapılması gerekmektedir. Ancak ülkede hemen her yıl seçim yapılır duruma gelinmesi, bunun ertelenmesi eğilimlerini güçlendirmiştir. Fakat, Anayasa'nın 71. maddesine göre böyle bir uygulama ancak savaş sebebiyle sözkonusu edilmektedir. Anayasa değişikliğine gidilmiş, bu da tartışmalara yol açmıştır. Anayasa değişikliğiyle 12 Ekim 1973 tarihine ertelenmiştir. Yüksek Seçim Kurulu belirlenen tarihte maddî hata olduğunu belirterek (12 Ekim'in Cuma gününe geldiği anlaşılmıştır), seçim tarihini 14 Ekim 1973 olarak düzeltmiştir.

1971 SONRASI SEÇİM KANUNLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimlerinin ertelenmesi, aynı zamanda ülkede yaşanan siyasal krizin de bir göstergesidir. Nitekim, 12 Mart 1971'de yine Silahlı Kuvvetler bir muhtıra ile siyasal reformlar yapılması gerektiğini bildirmiştir. Bu dönemde Anayasa büyük değişikliklere uğramıştır. 24 Mart 1973 tarihinde kabul edilen 1700 nolu kanunla da "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında"ki kanunun bazı hükümleri değiştirilmiş, ayrıca da geçici bir madde eklenmiştir. Yapılan değişiklikler arasında ilki ve dikkate değeni 28. maddedeki hükmün "Seçmen kütüğünün daimiliği" ilkesine göre düzenlenmesidir. Kütükle ilgili işlemleri yapmak üzere "her ilçede daimi seçmen kütükleri bürosu kurulmuştur." Böylece her seçimde seçmenlerin kaydedilmesi zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Bundan sonraki maddelerde de daimi seçmen kütüklerinin düzenlenmesi, denetlenmesine ilişkin hükümlere yer verilmektedir. Ek maddeyle de Yüksek Seçim Kurulu'nca seçimle ilgili işlemlerin kamuoyuna radyo vasıtasıyla duyurulması öngörülmektedir. Görevlilerin eğitimi de yine Yüksek Seçim Kurulu'nun görevleri arasındadır.

14 Ekim 1973'te milletvekilliği ve senato 1/3 yenileme seçimleri bir arada yapılmıştır. Daha önceki düzenlemeler doğrultusunda, seçimlerde barajsız nisbî temsil sistemi uygulanmış ve ilk kez daimi seçmen kütükleri kullanılmıştır. Öte yandan, illerin nüfusunda artışlar olduğundan çıkaracakları senatör ve milletvekili sayıları da yeniden belirlenmiştir.

Siyasî partiler, seçim kanunda öngörüldüğü biçimde adaylarını "ön seçim" usulüyle saptamış ve Yüksek Seçim Kurulu'na bildirmişlerdir. Kurul önce geçici, daha sonra da kesin aday listelerini ilan etmiştir. Yine kanunda öngörüldüğü biçimde birleşik oy pusulaları düzenlenmiştir. Seçimler bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

17 Mayıs 1979 tarih ve 2234 no'lu düzenlemeyle 1961'de yapılan "Seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki" kanun, bu döneme değin geçirdiği değişiklikler de gözönünde buldurularak ayrıca yeni gereksinimler de gözetilerek büyük ölçüde yeniden düzenlenmiştir. Bu doğrultuda, zaman içinde işlevsizleşen maddeler de yürürlükten kaldırılmıştır. Cumhuriyet Senatosu Üyeleri, Milletvekili Seçimi kanunlarının değiştirilmesi öngörülen maddeleri şunlardır:

"Madde 1 - 26. 4 . 1961 tarihli ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun, 1,5, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 68, 75, 77, 78, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 97, 103, 112, 117, 122, 123, 124, 125, 128, 130, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 170, 171, 180, 181, 182 ve 183 üncü maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir."

Bu yeni düzenlemede de seçim kurulları, Yüksek Seçim Kurulu, İl Seçim Kurulu, İlçe Seçim Kurulu, Sandık Kurulu, Seçmen Kütükleri, Propaganda, Oy verme araçları, oy pusulası, itirazlar ve ilgili işlemleri kapsayan yasa hükümleri yeni koşullara göre ele alınmıştır. Daha çok teknik düzenleme niteliğindeki 17 Mayıs 1979 tarihli değişikliğin ardından 14 Ekim 1979 kısmi senato seçimleri yapılmıştır. 12 Eylül 1980'deki Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime elkoymasının ardından yönetsel alanda birçok değişikliğe gidilmiş, 1982'de hazırlanan Anayasa'nın halkoyuna sunulması ile yeni bir döneme girilmiştir. Seçimlerle ilgili Kanunlar da yeni anayasaya göre düzenlenmiştir.

1982 ANAYASASI VE SEÇİM SİSTEMİNDE DEĞİŞİKLİK

12 Eylül 1980 sonrası dönem, Türkiye'nin siyasal yapısında köklü değişimler içermektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren siyasal yapı ve seçim sistemleri gözden geçirildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 1946'ya değin Osmanlı'dan beri uygulanan iki dereceli seçim sistemi sürdürülmüş, Türkiye Cumhuriyeti "tek-parti sistemi"yle yönetilmiştir. 1946'da basit çoğunluk sistemi benimsenmiş, aynı zamanda çok-partililiğe de yönelinmiştir. Ancak 1960'a değin "iki-parti sistemi" egemen olmuştur. 1961 Anayasası'sıyla nisbî temsil uygulaması getirilmiş, parti sayısında da belirgin artışlar görülmüştür. Nisbî temsilin "Barajlı D'Hont" yönündeki uygulaması 1968'de Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla kaldırılmış, seçim sistemi "Barajsız D'hont" niteliği almıştır. Öte yandan yine 1961 Anayasası ile çift meclis oluşturulmuş, seçim sistemi ve parti sisteminde uzun vadede istikrarsız bir görünüm oluşmuştur. Bunun somut sonuçlarından biri 12 Mart 1971'deki askerî müdahaleyle girilen evrede görülmüştür. Bu dönemde seçim yasalarında değişiklikler yapılmakla birlikte sistem temel olarak sürdürülmüştür. 1973 sonrasında da istikrarsızlıklar yoğunlaşarak yaşanmıştır. 1979'da yine seçim yasasında uygulamaya ilişkin birçok değişiklik yapılmış, ancak dönem 12 Eylül 1980 askerî harekâtı ile noktalanmıştır.

Harekât sonrasında yeni siyasal döneme geçilirken hazırlanan anayasa, sistemde köklü değişimler getirmiştir. Buna bağlı olarak hazırlanan seçim sistemi de siyasal yapıda öngörülen değişiklikleri düzenleyici bir nitelik taşımaktadır.

Bunun en belirgin noktalarından biri çift meclisten yeniden tek meclise dönülmesidir. 1961'de düzenlenen 298 no'lu "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun" çeşitli değişikliklerle birlikte temel alınırken, milletvekili seçimi kanunu sistem yönünden hemen tümüyle değiştirilmiştir. 1982 Anayasası 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulurak kabul edildikten sonra Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu siyasî partiler ve seçim kanunları üzerinde çalışmaya başlamıştır. Komisyonca hazırlanan "Milletvekili Seçim Kanunu" 10 Haziran 1983'de Danışma Meclisi'nde kabul edilerek yasalaşmıştır (Kanun no:2839). Seçim süresini beş yıla çıkararak, sistem yönünden barajlı D'hont uygulamasını getiren kanunun temel özelliklerini görmeye çalışalım.

"Seçim sistemi ve usulü

MADDE 2- Milletvekili seçimi tek derecelidir. Seçim nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla, bütün yurttaki aynı günde yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. (...)

Milletvekili sayısı

MADDE 3- Milletvekili sayısı dörtyüzdür.

Saçım çevreleri ve çıkaracağı milletvekili sayısı

MADDE 4- İllerin çıkaracağı milletvekili sayısının tesbitinde her il'e önce bir milletvekili verilir.

Soñ genel nüfus sayımı ile belli olan Türkiye nüfusu, geri kalan milletvekili sayısına bölünmek suretiyle bir rakam elde edilir. İl nüfusunun bu rakama bölünmesiyle her ilin ayrıca çıkaracağı milletvekili sayısı tesbit olunur.

Bu suretle hesaplanan milletvekillerinin sayısı dörtyüzü bulmadığı takdirde, nüfusu milletvekili çıkarmaya yetmeyen illerin nüfusları ile artık nüfus bırakan illerin artık nüfusları büyüklüklerine göre sıraya konur ve ilk hesapta iller arasında bölüştürülmemiş bulunan milletvekillikleri bu sıraya göre dağıtılır.

Son kalan milletvekilliğinin verilmesinde, iki veya daha fazla ilin eşit nüfus veya nüfus artışı görülmesi halinde, bunlar arasında ad çekilir.

Yapılan bu tesbit sonunda, çıkaracağı milletvekili sayısı yediye kadar olan iller bir seçim çevresi sayılır. Çıkaracağı milletvekili sayısı yediden fazla olan iller, birden fazla seçim çevresine bölünür. Bu seçim çevreleri numara sırasına göre adlandırılır.

Bölmə sonucu teşekkül edecek bir seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısının, yediye yakın ve mümkün olduğu ölçüde üç, beş ve yedi gibi tek rakamlı olmasına dikkat edilir. Bu sayı, üçten az olamaz.

Bir il, kendi içinde birden fazla seçim çevresine bölünürken;

a) İlçelerin mülki bütünlüğü korunur.

b) Aynı seçim çevrelerinde yer alacak ilçelerin nüfusu ve coğrafi durumları gözönünde bulundurulur.

Bir ilin milletvekili sayısının seçim çevrelerine dağıtımında; seçim çevrelerinin çıkaracakları milletvekili sayısı, nüfusları bakımından illerin milletvekili sayısının tesbitine ilişkin esaslara göre belirlenir."

Kanun'un 5. maddesi, seçim çevrelerinin ve çıkaracakları milletvekili sayısının Yüksek Seçim Kurulu'nca nüfus sayımı sonuçlarının alınmasından sonraki altı ay içinde belirlenip, radyo-tv ve Resmî Gazete'de yayımını öngörmektedir. Bunu izleyen maddeyle de "Türkiye Büyük Millet Meclisi secimleri bes yılda bir yapılır." hükmü getirilme, her dönemin son toplantı yılının 3 Temmuz günü seçimin başlangıç tarihi, Ekim ayının ikinci pazarı da seçim günü olarak belirlenmektedir. "Ara seçimi"ne ayrılan 7. madde'de, genel seçimden 30 ay geçmek koşuluyla, her seçim döneminde bir kez boşalan üyelikler için ara secimi yapılacağı ilkesi getirilmekte, genel seçimlere bir yıl kala ara seçimi yapılamayacağı belirtilmektedir.

Öte yandan, yeni seçim kanunu partiler yönünden çeşitli zorunluluklar da getirmektedir. 13. Madde'ye göre, bir siyasî partinin seçime katılabilmesi için, "iller toplamının en az yarısında tam aday göstermek" koşulu öngörülmektedir. "Tam aday"dan kasıtsa, adaylık gösterilen seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısının iki katıdır. Eksiklik durumunda Yüksek Seçim Kurulu'nun parti teşkilâtına tamamlama tebliği ve iki gün içinde eksik adaylıkların tamamlanması gerektiği belirtilmektedir. "Aksi taktirde o siyasî parti bütün seçim çevrelerinde seçime katılma hakkını kaybeder."

İller toplamının yarısından fazlasında, çıkarılacak milletvekili sayısının iki katı aday göstermiş, ancak, "yarıyı geçen seçim çevrelerinin bir veya bir kaçında eksik aday gösterilmesi halinde", Yüksek Seçim Kurulu'nun tebliği ve iki gün içinde tamamlanması gerekliliği, aksi halde partinin o seçim çevresinde seçime katılma hakkını yitireceği hükmü getirilmektedir (Madde 14)

16. Madde'yle de, partilerin anlaşarak ortak liste halinde aday gösteremeyecekleri belirtilmektedir. 2839 no'lu Milletvekili Seçim Kanunu'nun temel özelliklerinden biri de yukarıdaki maddelerde de ortaya çıkan "genel baraj" uygulamasıdır. Buna ilişkin kurallar şöyle sıralanmaktadır:

"**MADDE 33-** Genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların yüzde onunu geçmeyen partiler milletvekili çıkaramazlar. İl seçim kurulları, (v.k.):birleştirme tutanağını düzenledikten sonra sonuçları en seri şekilde telgrafla, ayrıca telefon veya telsizle Yüksek Seçim Kuruluna bildirirler.

Yüksek Seçim Kurulu, bütün illerden bu şekilde alınan bilgilere göre, Türkiye genelinde geçerli oyların toplamını yapar ve her siyasî partinin aldığı geçerli oylarının genel geçerli oy toplamına bölerek, siyasî partilerin ülke genelinde aldığı oy yüzdesini hesaplar ve yüzde onluk barajı aşan siyasî partilerin isimlerini il seçim kurullarını bildirir ve ilân eder.

Bu ilândan sonra, bir veya bir kaç seçim çevresinde, seçimin iptaline karar verilme ülke genelinde alınan oy yüzdesinin yeniden tesbitini gerektirmez."

Bir seçim çevresinde siyasî partilerin ve bağımsız adayların elde edecekleri milletvekili sayısının hesabı

MADDE 34- Bağımsız adaylar ile yukarıdaki maddede yazılı oranı aşan siyasî partilerin, bir seçim çevresinde elde edecekleri milletvekili sayısı aşağıdaki şekilde hesaplanır:

Bir seçim çevresinde, kullanılan geçerli oyların toplamının, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyasî partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez.

Seçime katılmış ve yukarıdaki fıkrada belirtilen seçim çevresi barajını aşmış olan siyasî partilerin ve bağımsız adayların adları alt alta ve aldıkları geçerli oy sayıları da hizalarına yazılır. Siyasî partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe ilâ, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara, rakamların büyüklük sırasına göre milletvekilleri tahsis olunur.

Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekmek suretiyle tahsis yapılır. "

Seçim Kanunu'nun 35. Madde'siyle de bu ilkeler doğrultusunda "siyasî parti adaylarından seçilenlerin tesbiti"ne ilişkin kurallar belirlenmektedir. Buna göre, "o seçim çevresinde partiye verilmiş tüm geçerli oy sayısının en az yüzde yirbeşi oranında" tercih işareti kullanılması durumunda, en çok tercih alanlardan başlanarak parti adaylarından kazananların tesbitine gidilir. "O partinin son milletvekilliği için tercih işaretlerinin eşit olması halinde, parti listesinde önde bulunan aday seçilmiş sayılır." (Madde 35, 2. fırka, b bendi). Tercihler % 25'in altındaysa değerlendirilmeye alınmaz, "seçilenler parti listesindeki sıraya göre tesbit edilir." (aynı madde ve fırka, c bendi).

Olağanüstü bir dönem içinde hazırlanan bu seçim kanununun ilk kez uygulanması sırasında da yine dönemin özelliklerine ilişkin geçici, ancak temelde belirleyici nitelikler taşıyan hükümler de görülmektedir. Bunlardan, 3. geçici maddeyle (Siyasî Partiler Kanununun geçici dördüncü maddesine de bağlı olarak), Milli Güvenlik Konseyi'ne aday listelerini inceleme ve sakıncalı bulduklarını veto etme yetkisi tanınmaktadır. Siyasî partiler, çıkarılanların yerine iki gün içinde yeni adaylar göstererek eksiklerini tamamlayabileceklerdir. Veto, bağımsız adaylar için de geçerlidir.

Toparlandığında, 2839 no'lu Milletvekili Seçim Kanunu ile, milletvekili sayısı 400'e indirilmiş, seçim süresi beş yıla çıkarılmış, partilere tüm seçim çevrelerinin en az yarısında, çıkarılacak milletvekili sayısının iki katı aday gösterme ve seçimlerde % 10 barajını aşma zorunluluğu getirilmiştir. Böylece Türkiye'de "Barajlı D'hont" -nisbî temsil sistemi yeniden benimsenmiş, yasaya göre ilk seçim 6 Kasım 1983'te yapılmıştır.

III- TÜRKİYE'DE SEÇİMLER

SEÇİM SİSTEMLERİ VE PARTİ SİSTEMLERİ ETKİLEŞİMİ YÖNÜNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Ülkemizde demokratik rejimin ve bunun somut göstergelerinden siyasal partilerle seçim sistemlerinin oluşumu, yönetim erkinde "temsil" in biçimlenişini sağlayan seçimlerin evrimi ilginç bir seyir izlemektedir. İncelememize temel olan seçim sistemleriyle parti sistemleri etkileşimini görme yönünden, Cumhuriyet'in ilk yılları yeterli verileri taşımaktan uzak görünmektedir. Seçimlerin düzenli biçimde yapılması, zaman zaman parti girişimlerinin (Terakkiperver Fırka, Serbest Cumhuriyet Fırkası) varlığına karşın tek-parti yönetimi ve sistemi egemendir. Yine bu evrede uygulanan iki-turlu çoğunluk sistemi de gerek seçimlerin, gerek yönetimin niteliğini, sonuçları etkilemekten uzaktır.

Şu da var ki, genç Türkiye Cumhuriyeti'ndeki tek-parti sistemi de benzerleri arasında özgün bir örnek oluşturmaktadır. Siyasal literatürde "milliyetçi ve modernleştirici tek-partiler" arasında değerlendirilen CHP yönetimi, Duverger'ce sonuçta demokrasiye yönelen bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Yazar, Türkiye örneğini, "tebessümle karşılanabilecek, şüphe uyandıracak" bir kavram gibi görünmesi olasılığına karşılık savunduğu "Potansiyel demokrasi" fikrinin somutlaşması olarak göstermektedir: "Türkiye örneği, basiretle uygulanan bir tek parti yönetiminin, birgün gerçek bir demokrasinin kurulmasını mümkün kılacak tek unsur olan yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyasal elitin yavaş yavaş ortaya çıkmasına imkân verebileceğini göstermektedir." (1)

(1) Duverger, Siyasî Partiler, sf: 364

Bu evrimin başlangıç tarihi olarak 20 Temmuz 1946'daki seçimleri görüyoruz. Seçim Yasaları'yla ilgili bölümde de kaydedildiği gibi 1940'lı yılların ortalarında iç ve dış çeşitli etkenlerin belirleyiciliğinde çok-partili rejime yönelinmiştir. 18 Temmuz 1945'de kurulan Milli Kalkınma Partisi'ni 7 Ocak 1946'da ağırlıklıla CHP'den ayrılanların oluşturduğu Demokrat Parti izlemiştir. Yine belirtildiği gibi, 5 Haziran 1946'da 4918 no'lu kanunla Milletvekili Seçimi Kanunu yenilenmiş ve tek-dereceli seçim uygulamasına geçilmiştir. Ancak, bu aşamada seçim sistemi üstüne ayrıntılı çalışma yapılmadığından, iki-turlu uygulamadaki coğrafî dağılım gereğince, iller seçim bölgesi olarak değerlendirilmiştir. "

"20 Temmuz 1946'da yapılan ilk genel ve tek dereceli seçimlerde, CHP'nin--DP'nin bütün illerde teşkilât kuramaması ve idarenin partizanca tasarruflara girişmesi iddialarına rağmen--iktidarda kalması bu çeşit bir çoğunluk sisteminin bütün sakıncalarını ortaya koymamıştır." (2) Bu seçimlerde CHP 396, DP 62 milletvekili kazanmış, Milli Kalkınma Partisi ise milletvekili çıkarmamıştır.

Seçim sonrası, seçim sisteminden çok, uygulama yönünde yoğun tartışmalar doğmuştur. DP, seçimlerin yapılabilmesi için önkoşul olan "gizli oy açık tasnif" ilkesi ve yasal güvence üstünde durmuştur. Yeni seçim dönemine yaklaşılrken yaptığı II. Büyük Kongre"sinde de bu ilkeleri içeren, sağlanmaması durumundaki tutumu öngören ünlü "Husumet Andı"nı yayınlamıştır (25. 6.1949).

Öte yandan, 1946 seçimlerinde DP İstanbul adayı olarak meclise giren Fevzi Çakmak 1948'de partiden ayrılarak Millet Partisi'ni kurmuştur. Ayrılanlardan bir grup da Özdemokratlar adını almıştır. Bunlar da yine seçim güvenliği üstünde durmuşlardır.

(2) Nermin Abadan, Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi, A.Ü. SBF Yayınları 1966, Ankara, s. 7

1950-1960 İki-Parti Sisteminin Oluşumu

Muhalefetin seçim güvenliğine ilişkin istemleri, kamuoyundaki hoşnutsuzlukla birleştiğinde, CHP yönetimi de yeni düzenlemelere gitmek zorunda kalmıştır. Şemsettin Günaltay kabinesi döneminde, 1949'da kurulan İlim Heyeti seçim kanununda gerekli düzenlemeleri yapmakla görevlendirilmiştir. Yine basit çoğunluk sistemi korunmakla birlikte, 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 no'lu Milletvekilleri Seçimi Kanunu uygulama ve seçim suçlarına karşı getirdiği hükümlerle yöntemde yenilikler getirmiştir. Bunların başında, gerek seçim sırasında gerek sonrasında, gerekse anlaşmazlık durumunda yargı denetiminin getirilmesi gösterilmektedir.

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler, çoğu araştırmacılarca, Türkiye'deki "ilk serbest seçim" olarak değerlendirilmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yönetimi elinde bulduran CHP'nin seçimleri yitirerek, iktidarı DP'ye devretmesi, ülkenin seçim tarihinde, parti sisteminde olduğunca siyasal yaşamında da önemli bir evre oluşturmaktadır.

Uygulanan seçim sisteminin temsil kurumunun oluşumundaki etkileri de ilk kez bu seçimlerle ortaya çıkmıştır. Kullanılan oyların % 54,91'ini alan DP 416 milletvekilliği kazanmıştır. Buna karşılık, % 41,05 oranında oy alan CHP ise ancak 67 milletvekilliği elde edebilmiştir. Millet Partisi (MP) de bir milletvekili çıkarabilmiştir.

Böylece çok-partili rejime geçişin ilk adımlarında, basit çoğunluk temeline dayalı seçim sisteminin iki-parti sistemini teşvik edici özelliği de kendini göstermiştir.

DP'nin 1950 seçimlerinin ezici bir çoğunlukla kazanması, ülkemizde parti sisteminden çok, doğrudan demokratik sistemin işleyişine ilişkin değişiklikler getirmiştir. İktidar değişimi birçok çevrede "Beyaz İhtilal", "Heyelân" gibi kavramlarla ifadelendirilmiştir. Bu, elbette ülkedeki siyasal atmosferde de önemli etkiler yaratmıştır. 1954 seçimleri de yine aynı atmosferde yapılmıştır. 2 Mayıs 1954'de yenilenen seçimler, DP zaferinin daha büyük boyutlar almasıyla sonuçlanmıştır. İktidar partisi oyların % 59'unu kazanırken, 504 milletvekilliğiyle, meclisteki sandalye sayısının da % 93'ünü elde etmiştir. CHP oylarıysa % 36'larda kalmış ve ancak 31 milletvekili çıkarabilmiştir. CHP, CMP ve bağımsızlardan oluşan muhalefetin meclisteki sandalye yüzdesi ise 1950'de % 15 iken, 1954'de % 7'ye düşmüştür.

Gerek bu seçim sonuçları, gerek 1955'ten başlayarak ülke içinde çeşitli karışıklıkların (6-7 Eylül olayları, gösteriler, vb) belirmesi, muhalefet çevrelerinde yeni arayışlar yaratmıştır. Siyasal tarihimize "isbat hakkı" olarak geçen taleplerle DP'den ayrılan bir grubun Hürriyet Partisi'ni kurması da, muhalefeti hareketlendiren etkenlerdendir. DP, bu ortamda seçimlerin bir yıl öne alınmasında kendi açısından yarar görmüştür. Muhalefet çevrelerinde, -özellikle Hürriyet Partisi (HP)-seçim sisteminin nisbî temsile dönüştürülmesi talebi belirmiştir. İstemlerin gerçekleştirilebilmesi için, DP karşısında güçbirliği yapma da muhalefetin seçim öncesi girişimleri arasındadır.

Öncelikle HP'nden gelen güçbirliği önerisi, CMP ve CHP tarafından da benimsenmiş, düzenledikleri yuvarlak masa toplantısıyla şu ilkelere anlaşmışlardır:

- "1) Her parti en kuvvetli bölgede seçime girmeli ve diğer ikisini desteklemelidir.
- 2) Genel seçimlere yalnız bir parti girmeli, kazandığı takdirde hemen Anayasayı tâdil ederek seçimleri nisbî temsil esasına ayarlamalıdır." (3)

Muhalefet ittifak ilkelerini, bunun seçim sonrası düzenlemelerini (kazanılacak milletvekilliklerinin dağılımı, vb) tartışırken, DP, meclis çoğunluğuna dayanarak 11. 9. 1957 günkü oturumda seçim kanununun 35 ve 109. maddelerini değiştirmiştir. Buradaki hükümler, her siyasi partinin ayrı liste düzenleyerek aday gösterebileceğini içermektedir. (4) Seçimden altı ay önce partisinden istifa edenlerin, bir başka partiden aday olmaları yasaklanırken, seçmenin karma liste düzenlemesi de "kurşun kalem de bir teksir aletidir" gerekçesiyle kısıtlanmıştır. Böylece partilerin ortak liste düzenlemelerinin ya da başka düzeylerde ittifaka girmelerinin önkoşulları iktidarca engellenmiştir.

Bu etkenlerin de payıyla 1957 seçimlerine katılım % 77,55 düzeyinde kalmış, seçmendeki hoşnutsuzluğun belirtilerinden biri olarak somutlaşmıştır. Ayrıca DP oyları da bir önceki seçime göre büyük ölçüde düşmüştür: % 47,91 ve 424 milletvekilliği. Buna karşılık CHP oyları yeniden %41,03'e ulaşmış, milletvekili sayısı ise 178'e çıkmıştır. CMP ve HP de bu seçimlerde 4'er milletvekilliği elde etmişlerdir.

Yine, basit çoğunluğa dayalı seçim sisteminin iki-parti sistemini teşvik edici özelliği burada da belirginlik kazanmaktadır. İktidar partisi % 50 oy oranının altına düşmekle birlikte, mecliste ki sandalyelerin % 69,5'ini elde etmektedir. İkinci parti % 40 dolaylarında oy elde ederken, küçük partiler (iki parti toplamı) % 10'u aşamamaktadır.

(3) Abadan, a. g. y. sf:74

(4) Bkz. II. Bölüm. sf:35

Ancak, Suna Kili'nin seçim sonuçları karşısındaki yorumu değişiktir. Kili, muhalefetin güçbirliği yapması, iktidarca önlenmeseydi, çoğunluk sistemi içinde de DP'nin seçimi yitireceğini öne sürmektedir. Buna göre, muhalefetin güçbirliğinde ortaya çıkacak tablo şöyledir(5):

Parti	Oy	Oy oranı (%)
Muhalefet: CHP	3.753.136	40,6
CMP	652.064	7,0
Hür.P	350.597	3,8
Toplam	4.755.757	51.4

Sayısal veriler bunu göstermekle birlikte, 1957 seçim sonuçlarını yine iki-parti sisteminin varlığı noktasında değerlendirmenin daha doğru olacağı kanısındayız.

Ancak, 1957 seçimlerinin getirdiği önemli sonuçlardan biri de seçim sisteminin salt işleyişten değil, niteliksel yönden de ele alınması zorunluluğunun siyasal çevrelerce benimsenmesidir. Nisbî temsil, parti sayısını arttıracak kaygısıyla karşılanmış, dar bölge çoğunluk sistemi bilim adamları ve siyasal çevrelerde belli bir onay bulmuştur. Öte yandan, HP' de kendisini feshederek CHP'ne katılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal durum ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin giderek açmazla girdiği 1959'da yapılan 14. CHP Kurultayı'nda bir "İlk Hedefler Beyannamesi" düzenlenmiştir. Anayasal, demokratik düzenin yeniden oluşturulabilmesi için beyanname, "Anayasa, halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve güvenlik esasına göre değiştirilecektir." denmektedir. Ayrıca, "se-

(5) Suna Kili, Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, B.Ü. Yayınları, 1976, İstanbul, sf:128

çimlerin serbest, eşit ve dürüst yapılmasını sağlayan müeyyidelerle birlikte, millî bünyemize en uygun bir nisbî temsil sistemi" de İlk Hedefler Beyannamesi içinde yer almaktadır.(6)

CHP'nin ileriye yönelik stratejisinden de anlaşılacağı gibi varolan seçim sisteminden belirgin bir hoşnutsuzluk söz konusudur. 1950 seçimleri, ülkede "Tek-parti sistem" ve yönetimini değiştiren bir olgu olarak değerlendirilirken, 1960'lara yaklaşıldığında DP yönetiminin de bir "Tek-parti" uygulamasına dönüştüğü savları yaygındır. Biçim yönünden bakıldığında, 1950-1960 döneminin Duverger'in savlarına denk düşen "iki-parti sistemi" görünümü taşıdığı ortadadır. "DP ve CHP dışında TBMM'de temsil edilen küçük partiler (MP ve HP), iki büyük partiden birini, tek başına hükümet etme olanağından yoksun bırakacak güce, yani pazarlık potansiyeline sahip bulunmadıklarından, sistemin iki partili niteliğini değiştirmemişlerdir." (7) Ancak kimi araştırmacılar da, Sartori'nin "Hakim tek-parti" savından hareketle, aynı dönemi, farklı ölçütlerle değerlendirmektedirler. (8) Değerlendirme, 1960-1973 dönemini de kapsayarak, iktidarın aynı siyasal grup elinde kalmasından hareketle, Türkiye'de ~~tek~~ "Hakim tek-parti sistemi"nin varlığı öne sürülmektedir. Bu yönüyle de Duverger'in değerlendirmelerinden ayrılmaktadır. Tek-dereceli, basit çoğunluk sistemi, ilk bakışta "iktidarın iki büyük parti arasında el değiştirdiği" iki-parti sistemini Türkiye için de geçerli kılmış görünmektedir. Ancak niteliksel değerlendirmeye girildiğinde farklı sonuçlara varılmaktadır. İktidar, demokrasi sürecinin oturmuşluğunun da etkisiyle bir "tek-parti" uygulamasına yönelebilmekte, bu da sistem yönünden rahatsızlıklar yaratmaktadır. Nitekim süreç, 27 Mayıs 1960 askerî hareketiyle noktalanmıştır.

1961-1973 Çok-Parti Sisteminin Oluşumu VE Nisbî Temsil
Sistemi İçinde Değişik Uygulamalar

Öncelikle yoğun bir siyasallaşma (politize olma) süreciyle tanımlanabilecek 27 Mayıs sonrası dönem, Türkiye'nin toplumsal yapısında olduğunca, konumuz açısından da köklü değişiklikler içermektedir. En başta bir anayasa değişimi sözkonusudur. Buna bağlı olarak partiler ve seçim kanunları da değiştirilmiştir. Tüm bunlar, yine sürecin yapısına koştur olarak "radikal" nitelikler taşımaktadır. Bir önceki dönemin yarattığı rahatsızlıklar, kaygılar 1961 Anayasası'nı önemli ölçüde biçimlendirmiş siyasal sistem yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, temsil mekanizması "çift meclis"e, seçim sistemi "nisbî temsil"e dönüştürülmüştür.

Genel bir değerlendirme açısından, Üstün Ergüder'in görüşlerine burada yer vermek istiyoruz. "1960'lar, Türkiye'de önemli politik değişimler ve hızlandırılmış bir sosyo-ekonomik gelişme ve kentleşme getirmiştir. En önemli değişimlerden biri, 1961 Anayasası'nda yapılan değişiklikler sayesinde gelen ideoloji olayıydı. 1950'lerdeki parti çekişmesi partiler arasında herhangi bir ideoloji farklılığını içermiyordu. Osmanlı'dan gelen "Merkez-Çevre" mirası (Çevre: eşraf, toprak sahipleri, köylü-yönetimin içine doğrudan nüfuz eden toplum kesimi) ve DP'nin 1950'den önce "çevre" öğelerinden oluşan koalisyonları ile sürerek bir parti iktidarına olan küskünlüğü istismar etmesi bu dönemin parti çekişmesinde en önemli boyuttu.

(6) Hikmet Bilâ, CHP Tarihi, Ankara, 1979, sf:317, 318

(7) Özbudun, a. g. y. sf:129

(8) Sabri Sayarı, Parlamentar Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri

(Doçentlik Tezi) İstanbul, 1977, B.kz: sf 193,194

"1960'larda "merkez-çevre" ilişkileri Türk siyasetini şekillendirmede çok önemliydi. İktidardaki elite karşı yerel elit veya kentsele karşı kırsal olayı önemli ve baskın olmaya devam etti. Aynı olay 1970'lerde de Türk siyasetini karıştırmaktaydı. 1960'lardaki gelişmeler—sosyo-ekonomik değişimler, kentleşme, organize olmuş yeni grupların doğuşu (işçi sınıfı ve özel girişim) kensel ve kırsal alan arası iletişimin artması, sosyal ve politik bölünmelerde dinsel ve etnik faktörlerin artan önemi, yoğunlaşmış ideolojiler yanısıra şiddetin politik görüşleri açıklamada kullanımı— Türk politikasının çok boyutluluğuna katkıda bulunuldu." (9)

Geleneksel siyasal yapının çözülmeye başladığı, değişik etkenlerin ayrı ayrı düzeylerde belirleyicilik kazandığını ortaya koyan bu genellemenin ardından, sürecin başına dönersek, 1961 seçimleri tam bir geçiş dönemi özelliği taşımaktadır. Siyasal yaşama katılan yeni partilerden Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi'nden hangisinin önceki dönemin egemeni DP'nin yerini alacağı dönemin tartışmaları arasında başta gelmektedir. 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren ekibin (MBK) politik konjonktür içindeki etki ve etkinliği sürmektedir. Yeni Anayasa ve seçim kanunu da bir başka belirleyen olarak ortaya çıkmaktadır. "1961 Kanunu, bir seçim çevresinde toplanan muteber oyları o bölgeden çıkarılacak Milletvekilleri sayısına bölme sonucu elde edilen katsayı barajını aşmayan partilerle bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis etmeme yolundan adeta bir nevi 'vasıtalı çoğunluk' sistemi yaratmış bulunuyordu." (10) Senato seçimleri için basit çoğunluk sistemi uygulanırken, milletvekilleri seçimindeki nisbî temsil sistemi de, baraj uygulamasıyla buna yaklaştırılmıştır.

(9) Üstün Ergüder, "Changing Patterns Of Electoral Behavior in Turkey", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, No:8-9, 1980-1981, İstanbul, sf:50

Bu etkenler altında 15 Ekim 1961'de yapılan seçimlere dört parti katılmıştır: CHP, AP, YTP, CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi). Seçim sisteminden çok, politik konjontürün belirleyici bir nitelik taşıdığı bu seçimlerin sonuçlarına bakıldığında da belirsizlik ortaya çıkmaktadır; hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu sağlayamamıştır.

1- Cumhuriyet Senatosu:

<u>Partinin adı</u>	<u>Aldığı oy</u>	<u>Senatör</u>
AP	3.560.676	71
CHP	3.734.285	36
YTP	1.401.637	27
CKMP	1.350.892	16

2- Millet Meclisi

<u>Partinin adı</u>	<u>Aldığı oy</u>	<u>Milletvekili</u>
CHP	3.724.752	173
AP	3.527.435	158
CKMP	1.415.390	54
YTP	1.391.934	65

(11)

Böylece, Türkiye'de ilk kez iktidar ancak "koalisyon"la biçimlenmiş, bu da parlamento dışından çeşitli zorlayıcılıklarla düzenlenmiştir. Ancak, 1961 seçimlerin ortaya koyduğu somut bir olgu varsa, o da çok-parti sisteminin ilk nüvelerinin belirmesidir. 1964'de yapılan senato yenileme seçimleri (burada uygulanan seçim sisteminin de etkisiyle) karşıt bir yönelimi; "iki-parti sistemi"nin ip uçlarını vermektedir. AP % 49,78'e ulaşan oy oranıyla çoğunluğu oluştururken, CHP de % 41,16 ile onu izlemiştir. Öteki iki parti bu seçimlerden bir sonuç elde edememişlerdir.

1965 seçimleri (Milletvekilliği) hemen bir yıl sonra yapılmakla birlikte, birçok yönden oldukça ilginç veri ve sonuçlar getirmektedir. İlk, nisbî temsil sisteminin çok-partili sistemi teşvik ediciliği yönünden bakılırsa; bu bir ölçü olarak netleşmektedir. 1961'de "vasıtalı çoğunluk" biçiminde, baraj uygulaması küçük partilerin başarı şansını kısıtlarken, 1965'de aynı sistem içinde uygulanan "millî bakiye" tam ters yönde, geliştirici bir rol oynamıştır. Millet Partisi (MP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965'de önceki dört partiye ek olarak seçimlere girmişlerdir. MP, bu seçimlerde en çok oy toplayan küçük parti görünümündedir: % 6,26. Öteki küçük partiler % 2,24 ile % 3,72 arasında seyretmektedir. Buna karşılık, parlamentoda temsilieri oy oranlarının oldukça üstündedir. En düşük orana sahip CKMP, hiçbir ilde aranan katsayıya ulaşamadığı halde, "millî bakiye" -millî seçim çevresi- uygulamasıyla 11 milletvekilliği kazanmıştır.

Nisbî temsilin, çok-parti sistemini özendiren yanıyla, bir partinin çoğunluğu sağlamasını engelleyeceği, koalisyon kabine-lerini gerektireceği savı yönünden bakıldığından, 1965 seçimleri bunları geçersizleştirmektedir: AP, % 52,87'lik oy oranı ve 240 milletvekili ile mutlak çoğunluğu sağlamıştır.

<u>Parti adı</u>	<u>İl seçim çevrelerinden seçilenler</u>	<u>Millî Seçim çevresinden seçilenler</u>	<u>Toplam</u>
AP	204	36	240
CHP	102	32	134
CKMP	-	11	11
MP	6	25	31
TİP	1	13	14
YTP	3	16	19
parti listesinde bağımsız	1	-	1
TOPLAM	317	133	450

Bu seçimlerin Türk siyasal yaşamındaki somut sonuçlarından biri de ideoloji etkeninin yoğun biçimde gündeme gelmesidir. Seçim öncesi propogandalarında belirginleşen bu etken, seçmen davranışı ve sonuçlarında da somutlaşmaktadır. Geleneksel çevreye, dinsel ağırlıklı bir propogandayla giden AP, bu kesimin tepkilerini oy potansiyeli olarak kendisine yöneltmeyi başarmıştır. Aynı partinin CHP'ye yönelik propogandasında da "sol ve himayeciliği" ithamında odaklaşmıştır. 1965 seçimleri üstüne yetkin bir çalışma yayınlayan N. Abadan "Genel Değerlendirme"sinde şu görüşlere yer vermektedir: "1965 genel seçimlerinin verileri, bizi Türk seçmenlerinin daha geniş ölçüde belli bir parti ile özdeşleşmek eğilimi ile siyasî kararlarını verdikleri sonucuna yöneltmektedir." (12) Aynı siyasal etkenler ve atmosfer içinde yapılan 1966 ve 1968 Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçimlerinde de AP, oy potansiyelini geliştirerek sürdürürken, ikinci parti konumundaki CHP'nin genilediği görülmektedir.

Öte yandan, nisbî temsilin çok-partili sistemi teşvik edici (özellikle küçük partileri) niteliği bu dönemde, Türk siyasal yaşamındaki öteki değişkenlerle birlikte -ideoloji etkeni başta- yeni oluşumlar yaratmıştır. Önce, din olgusunun seçimlerde büyük bir propoganda kaynağı ve belirleyici etkenlerden biri olarak belirmesi, 17 Ekim 1966'da "sınıfları düşeyliğine kesen, bir mezhep topluluğunun ideolojisinin sözcüsü" (13) olarak tanımlanan Birlik Partisi'ni (TBP) doğurmuştur. 1965 seçimlerine "ortanın solu" sloganıyla giren CHP içinde çalkalanmalar belirmiş, 28 Nisan 1967'de 4. Olağanüstü Kurultay toplan-

(12) Abadan, a. g. y. sf: 385

(13) Muzaffer Sencer, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, May Yayınları, İstanbul 1971, s:343

miştir. Turhan Feyzioğlu başkanlığında 47 kişilik bir grup CHP'den ayrılmıştır. Bu grup 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni kurmuştur. "Kurulduğu günlerde 'sağda bir merkez partisi' olarak değerlendirilen GP, (...) İlk olarak katıldığı Haziran 1968'de üçte bir Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimlerinde, kullanılan geçerli oyların % 8,6'sını alarak, AP ve CHP'den sonra üçüncü parti durumunda olduğunu gösterir." (14) Milliyetçi-sağ ideolojinin savunuculuğunu üstlenen CKMP'nde de 1965'lerden başlayarak iç çekişmeler yaşanır, 1965'deki olağanüstü kongrede program değişikliğine koşut olarak parti başkanı da değişir. Alpaslan Türkeş yönetimindeki parti 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını alır. Yine 1969'da iktidar partisi, AP içinde de çalkalanmalar yaşanmaktadır, ancak bunun sonuçları 1970'de belirginleşecektir.

Partiler çevresinde bunca hareketlilik yaşanırken, 12 Ekim 1969'da Milletvekilliği Genel Seçimleri yapılmış, siyasal alandaki çalkantılar, seçim sonuçlarında da gözlenmiştir. Bu arada değinilmesi gereken önemli noktalardan biri de, seçim sistemi üstüne yeniden tartışmaların doğmasıdır. 20.3.1969 tarih ve 1036 sayılı kanunla, seçimlerde yeniden barajlı D'Hont sistemine dönülmüş, millî bakiye uygulaması kaldırılmıştır. Anayasa Mahkemesi "baraj" ilkesini "demokratik hukuk devleti" ve Anayasa'nın 55. maddesindeki "serbestlik" ilkesine aykırı bularak iptal etmiştir. (15) Böylece seçimler barajsız, doğrudan nisbî temsil sistemiyle yapılmıştır.

(14) Erdoğan Teziç, Siyasî Partiler, Gerçek Yayınları, İst. 1976 sf:333

(15) Bakz: II. Bölüm, sf:41

1969 seçimleri kimi araştırmacılara göre, Türkiye'de seçmen davranışlarında, bir yönden de parti sisteminde ileriye yönelik değişimlerin habercisidir. 1961 sonrasında düzenli bir artış gösteren AP oylarında, bu seçimlerde ilk kez düşme görülmüştür. Parti sayısındaki artış, sağ kesimdeki geleneksel ittifakın da bir ölçüde çözülmesini getirmiştir. Yine de, "bu seçimlerde de iki parti üstünlüğü sürmüştür. AP nisbî temsile rağmen, oyların % 46,5'ini alarak TBMM'de mutlak çoğunluğu elde etti. CHP oylarının % 27,4'ünü alabilmişti. Küçük partilerin hiçbiri iki ana partiye karşı koyacak yeterli desteği elde edemediler. (GP, MP, MHP, TBP, YTP ve BAĞIMSIZLAR...)" (16) Partilerin oy oranı ve milletvekili dağılımı şöyledir:

<u>Parti adı</u>	<u>Oy oranı</u>	<u>Milletvekili Sayısı</u>	
AP	% 46,53	256	
TBP	% 2,80	8	
CHP	% 27,36	143	
GP	% 6,58	15	
MP	% 3,22	6	
MHP	% 3,03	1	
TİP	% 2,68	2	
YTP	% 2,18	6	
Bağımsızlar	% 5,52	-	
TOPLAM	100.00	450	(17)

AP iktidarının sürmesine karşın, 1969 seçimlerinden sonraki dönem, toplumsal değişimlerin siyasal yapıdaki etkisini daha belirgin olarak ortaya koymuştur. 1970'de iktidar partisinde, geleneksel ittifakının önemli bölümünü oluşturan iki kanadın koptuğu görülmektedir. Necmettin Erbakan ve 17 arkadaşının 26 Ocak 1970'de kurdukları Milli Nizam Partisi (MNP), AP'nin dinsel ta-

(16) Ergüder, a. g. m. sf: 46,47

(17) Armağan, a. g. y. sf: 218, 219, 2 ve 4 nolu tablolar.

banını veri alan bir parti olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim AP milletvekillerinden ikisi MNP'nin kuruluşuyla bu partiye geçmişlerdir. Aynı günlerde iktidar partisinde hizip çekişmeleri yoğunlaşmıştır, 1 Şubat 1970'de bes milletvekili istifa eder, bunu başkaları izler. 18 Şubat 1970'deki bütçe oylamasına AP'den "47'ler" denen grubun, muhalefetle birlikte red oyu vermesi, hükümetin düşmesine yol açmıştır. Yeni hükümet ancak milletvekili "transferi" ile kurulup, güvenoyu alabilmiştir. Çeşitli tartışmaların ardından, "47'ler" daha sonra "72'ler Hareketi" adını alır ve 18 Aralık 1970'de AP'ye karşı olanlarca Demokratik Parti (DP) kurulur. Bu bir yandan parti sistemindeki çok-partililik eğilimini ortaya koyarken, siyasal süreçteki yer değiştirmeleri, bunun getirdiği istikrarsızlığı da simgelemektedir. Nitekim 1970 yılı ülkede tam bir "kriz" olarak yaşanmış, 12 Mart 1971'de ordunun müdahalesi doğmuştur.

12 Mart 1971 hareketiyle, iktidar parlamento-dışı etkenlerle biçimlendirilmiş, ülke geçici hükümetlerle yönetilmiştir. Tüm bu dönemde seçim sistemi (yasaları) ve partiler yoğun tartışma konusu olmuş, Anayasa'da ve ilgi Kanunlarda değişikliklere gidilmiştir. Dönem sonunda gidilen 14 Ekim 1973 seçimleri, toplumsal ve siyasal yapıdaki farklılıkların da bir göstergesini oluşturmaktadır. İktidar partisi çevresindeki ittifakın dağılması, 1969 seçimlerinde beliren gerilemeyi bütünüyle çözülmeye dönüştürmüş, parti sistemi bu değişimle birlikte yeni nitelikler kazanmıştır.

Bu noktada, değişik bir görüşe de değinmek istiyoruz. Daha önce de andığımız gibi, Sayarı, "Parlamentoda temsil edilen partilerin sayısındaki artışa karşın, 1973 seçimlerine kadar Türkiye'de iktidar çeşitli partiler arasında sık sık el değiştirmemiş ve aynı siyasal grup (1950-1960 arası DP, 1961-1971 arası AP) parla-

mentoda çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır." (18) saptamasından hareketle farklı bir sonuca varmaktadır. Buna göre, iktidar değişikliği ancak ordu müdahalesiyle gerçekleşmiştir. 1961-1965 dönemi de 27 Mayıs'taki müdahalenin etkisiyle biçimlenmiştir. "Bu nedenle, parti sayısı yerine iktidar değişikliği ölçüt olarak kullanıldığı zaman, 1950-1973 yılları arasında Türkiye'de, Sartori'nin deyimi ile, bir "hakim parti sistemi'nin (predominant party system) mevcut olduğu görülebilir." (19) Sayarı, 1973'te bu sistemin daha rekabetçi bir sisteme yerini bıraktığını öne sürmektedir. Bu yaklaşıma göre düzenlenen tablo (20) aşağıdadır.

(18) Sayarı, a. g. y. sf:193, 194

(19) Sayarı, a. g. y. sf:194

(20) a. g. y. sf:192 (Tablo 5:3)

Türk Siyasal Parti Sistemindeki Değişimler, 1950 - 1973

	S e ç i m Y ı l l a r ı						
	1950	1954	1957	1961	1965	1969	1973
Millet Meclisi'nde Koltuk Kazanan Parti Sayısı	3	3	4	4	6	8	7
İki Büyük Partinin Beraberce Kazandıkları Oyların Yüzdesi	93	93	89	72	82	73	63
İki Büyük Partinin Millet Meclisi'nde Beraberce Kazandıkları Koltukların Yüzdesi	98	98	98	73	83	88	74
Oyların Partiler Arasında Bölünme Endeksi*	.57	.58	.62	.75	.66	.72	.78
Millet Meclisi Koltuklarının Partiler Arasında Bölünme Endeksi	.30	.16	.45	.71	.63	.59	.70

* Oyların ve Millet Meclisi Koltuklarının partiler arasında bölünme endeksinin hesaplanılmasında D.W.Rae'nin bölünme endeksi (fractionalization index) formülü kullanılmıştır. Bu endeks'in formülü şudur:

$$F_e = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n T_i^2}{n}$$

Burada n sayıda partinin oy ya da koltuk payı T_i olarak alınmaktadır. Endeksin değerleri $F_e = 0$ ile $F_e = 1$ arasında değişmekte, $F_e = 0$ tüm oyların yalnızca bir parti tarafından kazanılmasında, $F_e = 1$ ise oyların tamamen bölündüğü bir durumda elde edilmektedir. Bkz., D.W.Rae, The Political Consequences of Electoral Laws (New Haven: Yale University Press, 1967), s.54-66.

1973-1983 Çok-Parti ve Nisbî Temsil Sisteminde Bunalımlar

Denebilirse, 12 Mart kesintisi Türk siyasal yaşamında 1960'larla başlayan değişim sürecinin 1973 seçimlerinde patlamaya dönüşmesine yol açmıştır. Ergüder'in toplumsal ve siyasal değişimin dinamiklerine değinen daha önce andığımız değerlendirmeleri doğrultusunda, 12 Mart sonrası döneme baktığımızda parti yapılarının da çeşitli arayışlara yöneldiği görülmektedir. Ülkenin en köklü partisi CHP, bu arayışın somut göstergelerinin başında gelmektedir. Bu parti içindeki çalkantılar 1972'ye gelindiğinde yeniden ayrılmalar, lider ve program değişikliklerine yol açmıştır. CHP, 1973 seçimlerine bir "Sosyal demokrat parti" kimliğiyle girmiş, oy tabanına farklı boyutlar kazandırmıştır.

Tüm bu etkenler, seçim sistemiyle göreceli bir ilişki içindedir. Nisbî temsilin küçük partileri özendiren, Duverger'nin deyişiyle parti içi bölünmeleri de engellemeyen- çok-parti sistemini geliştiren niteliği, varolan kurumları (partileri ve çevrelerini) yeni durumlar karşısında Huntington'ın deyişiyle "uyum sağlama" çabasına itmektedir.

Şimdi 14 Ekim 1973'de millet meclisi ve senato için yapılan seçimlere daha yakından bakmaya çalışalım. "1973 seçimi iki parti üstünlüğüne son verme sinyalleri çaldığından Türk seçim tarihinde çok önemlidir. AP de, CHP de TBMM'de mutlak çoğunluğu sağlamaya yetecek oyu alamadılar. İki önemli küçük parti (MSP, DP) toplam oyların sırasıyla 11,8 ve 11,9'unu aldılar. Üstelik 1973 seçimlerinden sonra koalisyon hükümetleri dönemi başladı." (21) Nisbî temsilin genel özellikleri arasında anılan bu son olgu -koalisyon hükümetleri- 1973 seçimleriyle Türkiye gündemine yerleşmiş, parti ve seçim sistemi etkileşimi açısından da ilginç veriler getirmiştir.

(21) Ergüder, a. g. m. sf: 47, 48

Durumu değerlendirebilmek için milletvekili seçim sonuçlarını görelim ilkin.

<u>Parti adı</u>	<u>Oy Yüzdesi</u>	<u>Milletvekili Sayısı</u>
CHP	33.3	185
AP	29.8	149
MSP	11.8	48
DP	11.9	45
CGP	5.3	13
MHP	3.4	3
TBP	1.1	1
BAĞIMSIZ	2.8	6

Görüldüğü gibi hiçbir parti iktidarı oluşturacak güce sahip değildir. Ancak, Türk siyasal yaşamında ilk kez küçük partiler, iktidarın oluşumunu belirleyecek oy oranına ulaşmışlardır. Daha genel deyimle "anahtar partiler" oluşmuştur. Yine Türk siyasal yaşamında, serbest seçimlerinden bu yana CHP, ilk kez en çok oy alan parti konumuna gelmiştir. Seçimler sonrasında yedi partinin meclise girmesi de yine siyasal yaşamımızın ilkleri arasındadır.

Tüm bu ilkler, Türkiye'de parti sisteminin "rekabetçi çok-parti"liliğe doğru yöneldiğini göstermektedir. Seçim öncesi propagandalarında birbiriyle taban tabana zıt sayılabilecek perspektifler ortaya koyan CHP ile MSP'nin koalisyona girmeleri de bu rekabetçi yapının boyutlarını ortaya koymaktadır. İdeoloji etkininin yoğunluk kazanmasına karşın, bu rejimin temelleri çerçevesinde kalmış, koalisyonların biçimlenişinde de belli bir "ılımlı çok-parti sistemlerindeki koalisyonlara benzer (...) ve iktidar iki-parti sistemini andıran bir biçimde, iki alternatif koalisyon arasında el değiştirmiştir." (22) Fakat siyasal sürecin işleyişi,

(22) Sayarı, a. g. y. sf:197

bu biçimsel görünümü aşan nitelikler taşımaktadır. "Ortanın solu" nda tanımlanan CHP'nin sağ bir partiyle, MSP ile kurduğu koalisyon çeşitli nedenlerle uzun ömürlü olamamış, buna karşı kurulan Milliyetçi Cephe (MC) Türkiye'deki en uzun ömürlü koalisyon hükümeti olmuştur.

"CHP'nin, Ekim 1973 genel ve Aralık 1973 yerel seçimleri ile Ekim 1975 kısmî senato seçimlerinde oylarının artışı koalisyonların kuruluşunda önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Seçim şanslarının giderek yükselmesi karşında CHP yöneticileri, özellikle partilerinin MSP ile oluşturduğu ortaklık bozulduktan sonra, seçimlerin yenilenmesini sağlayacak girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak CHP'nin uyguladığı bu strateji olumlu sonuç vermediği gibi, CHP dışında kalan diğer partiler arasında bir ortaklık kurulması için yapılan girişimlerin hızlanmasına ve başarı ile sonuçlanmasına yol açmıştır." (23) Sistemin rekabetçi bir nitelik alması nedeniyle, partilerin birbirlerine karşı uyguladığı stratejiler de koalisyonları biçimlendiren etkenlerin başında gelmektedir. Bu da siyasal istikrarı zayıflatan bir durum yaratmaktadır.

MC hükümetinde ana koalisyon partisi komündaki AP, süreci kendi lehine çevirdiğine inandığı bir tarihte, 1977'de seçimlerin öne alınmasını sağlamış, böylece bir sonraki dönem için de zaman kazanmıştır. 5 Haziran 1977'de yapılan seçimlerde partilerin oy dağılımı ^{istikrarsızlığı} tüm hatlarıyla ortaya koymaktadır:

<u>Parti adı</u>	<u>Oy Oranı</u>	<u>Milletvekili Sayısı</u>
AP	% 36,9	189
CHP	% 41,4	213
CGP	% 1,9	3
DP	% 1,9	1
MHP	% 6,4	16
MSP	% 8,6	24
TBP	% 0,4	-
TİP	% 0,1	-
BAĞIMSIZLAR	% 2,5	4

İki büyük parti de seçim öncesinde seçmen çevresini oylarını bölmemeye, "ortaksız hükümet"e çağırmıştır. Ancak, sonuçlara baktığında bunun sağlanamadığı görülmektedir. 1965 seçimlerini değerlendirirken gördüğümüz, seçmenin partiyle özdeşleşme, belli bir düşünce doğrultusunda bağlanma konumu sonraki seçimlerde de sürerken, 1977'de gerilemeye yönelmiştir. İstikrar arayışının yine de seçim sonuçlarında (büyük partilerin çağrısına uyumlu olarak) etkili olduğu görülmektedir. İki büyük parti oy artışı sağlarken, küçük partilerden ikisi (CGP ve DP) "elenme", biri (MSP) de gerileme sürecine girmiştir. "MHP küçük partiler arasında gelişmesini sürdüren parti olarak görülmektedir. Bu parti, 1973 seçimlerindeki % 3,4'lük oy oranını hükümet ortağı olmaktan kaynaklanan militan kadrosunun, yan örgüt ve kuruluşlarının da çabasıyla 1977'de % 6,4' yükseltmiştir. (24) Görülüyor ki, nisbî temsilin varlığına karşın, Türk seçmen davranışında "iki-parti sistemi"ne bir yönelim söz konusudur. Küçük partiler bir önceki seçime göre (biri dışında, o da sistemden başka etkenlerin payıyla artış sağlıyor) belirgin bir gerileme içindedir.

Seçim sonrasında çeşitli pazarlıklar ardından kurulan II. MC hükümeti bu kez önceki kadar uzun ömürlü olamamıştır. 1978'e gelindiğinde ülkede siyasal hareketlilik olanca hızıyla sürerken, bunalm da doruk noktasına ulaşmıştır. Meclis içinde, parti grupları arasında milletvekili değişimleri yeniden ortaya çıkmış, "Bağımsız" terimi hemen tümüyle aşınmıştır. 1978'de bu tür bir destekle kurulan CHP hükümeti, partinin 14 Ekim 1979' Senato seçimlerinde uğradığı belirgin yenilgi sonucunda çekilmiştir. Bunun ardından kurulan AP azınlık hükümeti, aynı seçimlerde ortaya çıkan seçmen desteğinin kändine yönelimine karşın siyasal istikrarı sağlama yönünden büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.

Nitekim, 1979 yılı sonunda Silahlı Kuvvetler, kuvvet komutanları Cumhurbaşkanı aracılığıyla siyasî partilere bir uyarı mektubu vermiş, Türkiye 1980 yılına bu koşullarda girmiştir. Gerek seçim sistemi, gerek parti sistemi güncel politik ortamda yeniden tartışma gündemine gelmiştir. Krizin parlamento içinde çözümlenmemesi ve giderek derinleşmesi 12 Eylül 1980'de yeni bir askerî harekâta yol açmıştır. Seçim Yasaları'yla ilgili bölümde de değinildiği gibi harekât sonrasında köklü değişikliklere gidilmiş, Anayasa, siyasî partiler ve seçim kanunları yeniden düzenlenmiştir.

Anılan değişiklikler doğrultusunda "genel baraj" esasına dayanan seçimler 6 Kasım 1983'de yapılmış ve Türkiye'de demokratik rejimin yeni evresi açılmıştır. Seçim sonuçlarından önce koşulları kabataslak görmeye çalışalım: "1983 seçimlerinde de oyunun kurallarını ciddi biçimde değiştiren yeni bir anayasa, yeni bir partiler yasası ve seçim yasasıyla gidildi. Bunlara ek olarak-ki, örneğin oy vermenin yasal zorunluluk haline getirilmesi, başlı başına eski siyasî eğilimleri önemli ölçüde değiştirebilecek bir faktördü-askerî yöneticiler, 6 Kasım seçimlerine hangi partilerin ve hangi adayların katılabileceğini de doğrudan belirleyerek, formel demokrasinin kurallarını da çok değiştirdiler."(25)

Tüm bu koşullara karşın, 6 Kasım seçimleri Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Seçimlere ancak üç parti katılabilmıştır: Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi. 12 Eylül öncesi ve sonrası hükümetlerinde görev yapan Turgut Özal'ın başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP) oyların % 45,1'ini alarak 211 milletvekiliyle mecliste salt çoğunluğu sağlamayı başarmıştır.

(25) Şirin Tekeli, "6 Kasım'ın Coğrafyası", Cumhuriyet, Siyaset 84

Toplam oyların % 30,5'ini kazanan Halkçı Parti (HP) seçim sonrasında mecliste anamuhalefet konumuna yerleşirken, başlangıçta öteki partilere göre daha avantajlı görünen Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ancak % 23,3 oranında oy alabilmiştir.

Bu sonuçlara bakarak 1982 Anayasası doğrultusunda hazırlanan seçim kanununu, barajlı D'hont uygulamasının parti sistemlerine neler getireceğini yorumlamak kanımızca erken olacaktır. Çünkü öncelikle 6 Kasım seçimleri "olağanüstü" bir dönemde, "olağanüstü" koşullarda yapılmıştır. Bir parti (Büyük Türkiye Partisi) kuruluşundan kısa bir süre sonra kapatılmış, iki parti (Doğruyol ve Sosyal Demokrasi partileri) vetolar sonucu seçimlere katılamamıştır. Nitekim, 25 Mart'ta yapılan yerel seçimlerde iktidar partisinin % 6'ya varan bir oy kaybına uğradığı gözlenmiştir. Bu da, 6 Kasım seçimlerinin "geçiş dönemi" özellikleri nedeniyle "göreceli sonuçlar" verdiği biçiminde değerlendirilmektedir. ANAP'ın gerek seçim öncesinde, gerek sonrasında "geçmişteki dört eğilimi" bünyesinde topladığı yönündeki propogandası da bunun göstergeleri arasındadır.

Ancak, salt bir seçimin sonuçlarına bakarak değerlendirme yapmanın tüm sakıncaları gözönünde bulundurularak genel baraj ve nisbî temsil uygulamasının, 1983'de ortaya çıkardığı tabloya bakarsak; çok-parti sistemini özendiren nisbî temsilin barajlı uygulaması çok-partililik eğilimini kısıtlamıştır. 1980 öncesi dönemde nisbî temsilin güçlendirdiği küçük partiler, çoğunluğun sağlanamadığı durumlarda "anahtar parti" özelliği kazanırken, baraj uygulaması küçük partiler yönünden eksik temsil durumu yaratmıştır. Bunun parti sistemini ne yönde etkileyip biçimleneceği ancak sonraki seçimlerde görülebilecektir.

IV- SONUÇ

Seçim sistemleri ve parti sistemi etkileşimini konu alan bu çalışmanın verilerini değerlendirirken, genel öngörü ve kuramlardan önce, özgül koşulların anlaşılması bir zorunluluk gibi görünmektedir. Ülkemizde siyaset bilimi incelemelerinin, özellikle de seçim ve parti sistemini konu alan çalışmaların çoğunda, özgül koşullar diye adlandırdığımız siyasal sürecin yapısı, neredeyse bir veri eksikliği yaratmaktadır. "Bunda herhalde en önemli etmen, zaman içinde istikrarlı siyasi tercih yapılarının ortaya çıkmasına olanak veren eski bir demokrasi deyimimizin olmayışdır." (1)

Genel kuramsal çerçevnin ardından kronolojik bir düzen içinde izlemeye çalıştığımız Türk parti ve seçim sisteminin seyrinde de bu eksik veri, kesintililik durumu somut olarak gözlenmektedir. Seçimlerde iki-turlu çoğunluk sisteminin uygulandığı 1923-1946 arası tek-parti yönetiminin, 5 Haziran 1946'da Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun "tek-dereceli çoğunluk" sistemine dönüştürülmesiyle, serbest seçim ve çok-partililik yönünde bir adım atılmıştır. Bunun somutlanmasınıysa 1950 seçimleri oluşturmaktadır. Duverger'nin "tek-turlu basit çoğunluk sisteminin, iktidarın iki büyük parti arasında el değiştirdiği iki-parti sistemine yol açacağı" önermesine uyarlı bir durum olarak da değerlendirebiliriz, bunu. Çok-partiliğe yönelik olgular arasında da DP'den 1949'da kopan bir grubun Millet Partisi'ni, 1950'de de Hürriyet Partisi'ni kurmasını görebiliriz. Ancak niteliksel yönden, 1950-1960 dönemi, (tek-turlu basit çoğunluk sisteminin uygulandığı) iki-parti sistemi olarak adlandırılmaktadır. Sartori'nin kuramından yola çıkan kimi araştırmacılar, süreci 1970'lere dek uzatarak döneme "hakim tek-parti" nitelmesini getirmektedir.

1950-1960 dönemi, parti sistemi yönünden bir değişim ve oluşum dönemi olarak alınırsa, bundan sonraki evrede seçim sistemi-parti sistemi etkileşimlerinden önce, özgül koşulların belirleyiciliğini görüyoruz: 1960-1961, 1971-1972 ve 1980-1983 tarihleri, ülkede siyasal yapının çeşitli etkenlerle yeniden düzenlenme dönemlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, seçim ve parti sistemleri arasındaki etkileşimi incelerken, bu iki yapının dışındaki etkenlerin de belirleyicilik taşıdığını vurgulamamız gerekmektedir.

Sistemin ilk çıplak verilerini 1965 seçimlerinde görmek olası, -1961 seçimleri hemen tüm araştırmacılarca bir geçiş dönemi olarak nitelenmektedir-. Burada da Duverger'nin öngörülleri dışında bir durum ortaya çıkmaktadır. Ülkede nisbî temsil uygulanmaktadır, genel öngörü, bu sistemin "sert, bağımsız çok-parti sistemine yol açacağı" yönündedir. Millî bakiye'nin esas alındığı 1965 seçimlerinde AP'nin tek başına % 50'ye yaklaşan bir oranla mecliste salt çoğunluğu sağlaması, seçim sisteminin genel sonuçlarına karşın başka etkenlerin bu sonucu değişik bir biçime dönüştürebileceğini ortaya koymaktadır. 1969'da yine nisbî temsil sistemi uygulanır, baraj kaldırılırken bu kez de AP'nin % 56'nın üstünde bir oy oranıyla salt çoğunluğu sağlaması da, seçim sisteminin parti sistemi üstünde tek başına bir belirleyicilik taşımadığını göstermektedir. "Seçim tekniğinin yaptığı normal etkinin aksine bu çift parti görüntüsünün nedenleri çeşitlidir. Seçmenler partilerin iktisadî politikalarının parklılığına karşın, Türkiye İşçi Partisi hariç, hemen hemen aynı siyasal eğilimleri temsil etmelerinden, psikolojik etkenlerin etkisi altında kalarak, daima en güçlü görünen iki parti arasında oylarını dağıtma alışkanlığına sahiptir." (2)

1970 sonrasında seçim sisteminde temel bir değişiklik olmamasına karşın, geleneksel iki-parti sisteminin 1973 ve 1977 seçimleriyle çözümlenmesi de çeşitli yönlerden değerlendirilebilir. Bu dönemde nisbî temsilin çok-partililiğe yol açacağı öngörüsü gerçekleşmiş gibidir; 1973 ve 1977 seçimlerinde hiçbir parti çoğunluğu sağlayamazken, küçük partilerin koalisyon etkeni olarak, büyük partiler üstünde etki yapabilecek güce eriştikleri görülmektedir. Öte yandan 1977 seçimlerinin bir başka değerlendirmesi de, GGP, DP gibi küçük partilerin "elenme" sürecine girmeleri, MSP'nin gerilemesiyle yeniden iki-partililiğe eğilimin belirlediği yönündedir.

İlgili bölümlerde de değinildiği üzere, kır-kent farklılaşması, iletişim öğelerinin yaygınlaşması, sosya-ekonomik etkenler, vb. seçim sisteminin yanı sıra seçimlerde önemli bir rol oynamıştır. Buna bir de siyasal sürecin yoğun, aynı zamanda kesintili akışı da katıldığında; seçim sistemlerinin parti sistemleri üstünde belirleyiciliğinin sınırları da ortaya çıkmaktadır. Yine Duverger'ye baş vurursak, seçim sisteminin parti sistemi üstünde teknik bir etmen olduğunu görürüz. Yine yazarın belirttiği, seçim sisteminin parti sisteminin bir ögesi olduğu gerçeği anımsandığında, olsa olsa, iki sistemin karşılıklı etkileşiminden söz edilebilecektir. Hiç bir seçim sistemi, tek başına her hangi bir parti sistemini ortaya çıkarmamakta, ancak varolan yapıları, eğilimleri kolaylaştırmaktadır. Türkiye'de 1960 sonrasında çeşitli biçimleriyle uygulanan nisbî temsilin, değişik dönemlerde farklı parti sistemlerini ortaya koyması da, seçim sisteminin tek belirleyici etmen olmadığı somut göstergesi olarak değerlendirilebilir.

(1) Şirin Tekeli, "6 Kasım Coğrafyası", Cumhuriyet Siyaset 84, S:12, sf:6, 19 Mart, 1984, İstanbul

(2) Esat Çam, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul 1982, sf:296

K A Y N A K Ç A

- Abadan, Nermin, Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966
- Ağaoğlu, Samet, Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri -Bir Soru-, İstanbul, 1972
- Ahmad, Feroz-Bedia Turgay, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976
- Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle, 1960 Türk İhtilali, (derleme çev: Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967
- "Anahtar Partilere Havır", Nokta Dergisi, S:3, 14-20 Mart 1983 İstanbul
- Armağan, Prof. Dr. Servet, Türk Esas Teşkilat Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1979
- Balcıgil, Osman (derl), İki Seminer ve Bir Reform Önerisinde Tartışılan Anayasa, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982
- Bilâ, Hikmet, CHP Tarihi 1919-1979, Ankara, 1979
- Bozbeyli, Ferruh, Parti Programları, Ak Yayınları, C: I, İstanbul, 1970
- Çam, Esat, "Parti Sistemleri ve Seçim Tekniği", İktisat Fakültesi Dergisi, C: XXVII, No: 3-4, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968
- Çam, Prof. Dr. Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1981
- Çölaşan, Emin, Erdinç Özselçuk, Mustafa Özcan, 1973 Seçimleri Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975
- Duverger, Maurice, Siyasi Partiler, çev: Doç. Dr. Ergun Özbu-dun, Bilgi Yayınevi, II. bas. Ankara, 1974

- _____ Erdem, Tarhan, Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982,
Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982
- _____ Ergüder, Üstün, "Changing Patterns of Electoral Behavior
in Turkey", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Sosyal
Bilimler, S: 8-9, 1980-1981, sf: 45-70, İstanbul,
1981
- _____ Gülmen, Dr. Yüksel, Türk Seçmen Davranışlarında Ekonomik
ve Sosyal Faktörlerin Rolü 1960-1970, (Doktora Tezi),
İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1979
- _____ Günay, Numan Nurhan (Hazırlayan), En Son Değişikliklerle
Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri
Hakkında Kanun - Milletvekili Seçimi Kanunu, Kayı
Matbaacılık, İstanbul
- _____ Kapani, Münici, Politika Bilimine Giriş, Ankara Üniversite-
si Hukuk Fakültesi Yayınları, Gözden Geçirilmiş, II.
Bas. Ankara, 1978
- _____ Karakartal, Doç Dr. Bener, "1961 Türk Anayasa Referandumunu",
Sosyal Siyaset Konferansları, XXXII-XXXIII. Kitap,
sf: 307-328, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstan-
bul, 1983
- _____ Kili, Suna, 1960-1975 Döneminde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin
de Gelişmeler Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme,
Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976
- _____ Kili, Suna, "1977 Seçimlerinin Siyasal Davranış ve Parti-
ler Yönünden Özellikleri", Boğaziçi Üniversitesi
Dergisi-Sosyal Bilimler, S: 6, sf: 25-37, İstanbul,
1978
- _____ Lancelot, Alain, Siyasal Tavrılar, çev: Hüseyin Rauf,
Gelişim Yayınları, İstanbul, 1976

- Özbudun, Ergün, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1974
- Sayarı, Sabri, Parlamenter Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri, (Doçentlik Tezi), İstanbul, 1977
- Senc Sencer, Muzaffer, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, May Yayınları, İstanbul, 1971
- Siyasî Partiler Kanunu, Kayı Matbaacılık, İstanbul
- Soy Soysal, Mümtaz (Derl.) Anayasa Son Değişiklikler ve Eski Hükümler, Doğan Yayınevi, III. Bask. Ankara, 1977
- Tekeli, İlhan, Raşit Gökçeli, 1973 ve 1975 Seçimleri Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme- Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977
- Tekeli, Şirin, "6 Kasım'ın Coğrafyası", Cumhuriyet Siyaset 84, Sa 12, sf:6-7, İstanbul, 14 Mart 1984
- N Tekeli, Şirin, Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birlik Yayınları, İstanbul, 1982
- Teziç Teziç, Doç. Drb Erdoğan, 100 Soruda Siyasi Partiler, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976
- Timur, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946, Doğan Yayınları, Ankara, 1971

----- Tökin, Füzûzan Hüsre, Türkiye'de Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yayınları, İstanbul, 1965

_____ Yalçın, Ayhan (derl), Türkiye Cumhuriyeti 1924-1961 1982 Anayasası, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1982

_____ Yerasimos, Stefanos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, çev: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, III. bas, İstanbul, 1980